

Arap ve İslam Felsefesinde Yunanca Kaynakların Yeri

(Stanford Felsefe Ansiklopedisi)

Çevirmen: Deniz Karakullukcu

İçindekiler

1. Çevirilerin Süryanice arkaplanı

2. Yunanca'dan Arapça'ya yapılan ilk çeviriler

**3. Kindî çevresinin yaptığı çeviriler: Aristoteles, Yeni Platonculuk geleneği ve
‘falsafa’ın yükselişi**

**4. Huneyn bin İshak'ın, oğlu İshak'ın ve beraberindekilerin çevirileri: Aristoteles
külliyatının tamamı ve Afrodisiaslı İskender'in evreni**

**5. Ebû Bişr Mettâ bin Yûnus, Yahyâ bin Âdi ve Bağdat Aristotelesçilerinin çevirileri:
Büveyhoğulları döneminin “Hümanizmi”**

6. Kaynakça

Arap ve İslam Felsefesinde Yunanca Kaynakların Yeri

Bilim insanları, Yunanca kaynakların Arap ve İslam felsefesindeki (yazının geri kalanında, Yunanca “φίλοσοφία”nın Arapça’ya aktarılmış hali olan “*falsafa*” kullanılacak) yeri konusunda bir yere kadar fikir ayrılığı yaşamaktadır. Kur’an’ı ve İslam geleneğini *falsafanın* ana ilham kaynağı olarak görürken aynı zamanda felsefenin köklerinin Yunanlar’a dayandığını kabul edenler; *falsafanın*, okumuş Müslümanların Yunan felsefe geleneğiyle tanışması sonucunda ortaya çıkmadığını, bunun yerine Kur’an’daki *hikme* (“bilgelik”) kavramından geldiğini savunur. Sonuç olarak, Yunanca’dan yapılan çeviriler, felsefecilerin bilgelik arayışları sırasında kullandıkları birer araç olarak düşünülmüştür. Bununla beraber, çoğu bilim adamı, *falsafa* diye tabir edilen düşünce geleneğini meydana getirenin “Yunanca’dan çeviri akımı” olduğu fikrini sıklıkla dile getirmektedir. Bu başlık, söz konusu meseleyi bırakın çözümlemeye çalışmayı, tartışmayacak bile. Bunun yerine, Arapça’ya çevirilerin başladığı tarihten 10. yüzyılın sonuna kadarki süreçte hazırlanan Yunanca felsefe kaynaklarını sunmakla yetinecek. Platon, Aristoteles ve Arap okuyucuların aşına olduğu diğer filozofların bütün eserlerini birer birer ele almak yerine Yunan mirasının çeşitli aşamalarına odaklanılmasının sebebi, farklı zamanlarda hangi eserlerin çevrildiği fikrinin faydalı oluşudur. Nitekim, özellikle *falsafa*’nın oluşum döneminde Arapça eser veren felsefecilerle hazırlanan Yunanca kaynaklar arasında canlı bir etkileşim meydana gelmişti. *Falsafa*’nın gelişimi açısından büyük önem taşıyan olaylardan birisi de Aristoteles’in *Metafizik* ve *De Caelo* (“Gökyüzü Üzerine”) eserlerinin, Afrodisiaslı İskender’e ait (çoğu kozmolojik doğa üzerine yazılmış) bazı metinlerin, Plotinos’un *Enneadlar*’ının 4-6. kitaplarının ve Proklos’un *Teolojinin Unsurları* eserinin eşzamanlı çevirisidir. Daha sonra, Aristoteles külliyyatının bütününün içerdiği ve bir başka mütercimler kuşağı tarafından büyük ölçüden değiştirilmeden temin edilen bilgiler yeni bir yaklaşıma yol açtı. İspata dayanan ve Öklid, Plotlemaios, Hipokrat ve Galen’in katkılarıyla son halini alan sistemli bir bütün olarak Aristotelesçi bilim, Fârâbî’nin yüksek öğretim için bir müfredat oluşturma projesinine zemin hazırladı. Fârâbî, bu müfredatla, yerel İslami ilimleri, temel ve felsefi bilimleri barındıran daha geniş bir sistem içerisine almayı hedefliyordu. Aristotelesçi ve Yeni Platoncu geleneklerin Kindî’nin yaşadığı dönemde geçirdiği “çapraz döllenme” ve rasyonel bilimlerin meydana gelen eksiksiz bir sistemin Fârâbî’nin filozof-kral merkezli eğitim müfredatı ışığında gelişmesi; İbn-i Sina’nın nefsin aslına, yani düşünülür dünyaya dönmesi yolunda gerekli bir adım olan mantıktan felsefi teolojiye kadar kapsamlı bir “kanıtlanabilir bilimlerin summa’sını” hazırlama planına dayanıyor (Endress 2006). İbn Rüşd, çevirilerin yapıldığı dönemden iki yüz sene sonra,

kanıtlanabilir bilimleri sistemli bir bütün olarak inşa etme projesine kaldığı yerden başladığında, İslam dünyasının batı bölümünde yer alan ve çoğunluğu Aristoteles'e ve onun yorumcularına ait Yunanca kaynakların Arapça çevirilerine ulaşabiliyordu.

1. Çevirilerin Süryanice arkaplanı

İslam'ın yayılmasından evvel, çağlardır devam eden bir öğrenme geleneği (Brock 1977, 1994; Bettolo 2005; Watt 2010) çoktan Suriye'ye ulaşmıştı. Bu gelenek, (çoğunlukla –ama yalnızca değil- Aristotelesçi olan) Yunan felsefe kültürünün antagonizmden asimilasyona (Brock 1982) geçişinden oluşuyordu. 4. ve 5. yüzyıllarda Edessa ve Nusaybin'deki teoloji okullarında yalnızca (Mopsuestialı Theodor'un kitapları gibi) şerh kitapları değil, Aristoteles'in mantıkla ilgili eserleri ve Porphyrios'un *Isagoge*'si gibi felsefi eserler de Yunanca'dan Süryanice'ye çevriliyordu. Geç Antikaçağ'da Aristotelesçi külliyata yönelik standart bir yaklaşım gösteren Yeni Platoncu okullar (Hadot 1991) arasındaki devamlılığın en iyi örneği, döneminin Süryani Kilise'sinde önemli bir yere sahip bir hekim olan 536 senesinde ölen Resulaynı Sergius'tur (Hugonnard-Roche 2001, 2004). Ammonius Hermiae'nin İskenderiye'deki Yeni Platoncu okuldan talebesi olan Sergius, Galen'in otuza yakın eserini, hatalı biçimde Aristoteles'e atfedilen *De Mundo* ("Dünya Üzerine")'yi, Afrodisiaslı İskender'in Yunancası günümüze ulaşmayan *Bütünün İlkeleri Üzerine* adlı eserini ve Sahte Dionisos'un ve Evagrius Ponticus'un eserlerini Süryanice'ye çevirmişti (Watt 2011).

Arapların 635'te Şamı' ve 636'da Suriye'nin tamamını fethinden sonra Emeviler Hilafeti (661-750) altında yaşayan Hristiyan entelijansiyası, özellikle Aristotelesçi mantık külliyatına ve Porphyrios'un bu külliyat aracılığıyla Arapları Yeni Platonculuk'la tanıştıran eseri *Isagoge*'ye odaklanarak Yunan felsefesini ve bilimini özümsemeye devam etti. Abbasi Halifeliği'nin ilk yıllarında teşvik ettiği çeviri akımında yer almış Suriye Hristiyanları'nın çoğu bu öğrenme geleneğiyle (Gutas 1983; Brock 1993; Hugonnard-Roche 2004; 2007; 2009; 2011) yetişmişti. Arapça'ya yapılan çeviriler, sayı ve önem bakımından Süryanice'ye yapılan çevirilerin yerini almış olsa da Süryanice'ya yapılan çeviriler, Abbasiler'in başkenti Bağdat'ta artan sayıdaki Arapça çevirilerin arasında varlığını sürdürdü (Watt 2004, Janos 2015).

2. Yunanca'dan Arapça'ya yapılan ilk çeviriler

Emeviler'in hüküm sürdüğü dönemde, Şam'da halihazırda bazı felsefi metinler Arapça'ya çevrilmişti. Halife Hişâm bin Abdülmekil döneminde (724-743) dîvânü'r-resâil katipliği yapan Salim Ebü'l-Alâ, Büyük İskender'in devlet yönetimiyle ilgili hatalı biçimde Aristoteles'e atfedilen metinlerin çevirisine öneyak olmuştu. Bu koleksiyon, Ortaçağ ve erken

modern dönem Latin dil ve kültür *dünyasının etkisindeki yerlerde *Secretum secretorum* olarak bilinen Sırr'ül-Esrar, yani “prensler için aynalar” (Grignaschi 1967, 1976; Manzalaoui 1974) adındaki yazım türüne ait eserlerin en ünlülerinin özünü oluşturur. Hatalı biçimde Aristoteles’e atfedilen Dünya Üzerine’nin Arapça çevirilerinden biri de bu döneme kadar uzanıyor. Ancak, çevirilerin olgunlaşma süreci, Abbasi Halifeliği’nin (750–1258) özellikle ilk iki yüz yılı boyunca gerçekleşiyor.

Görünüşe göre, Abbasi Halifeliğinin ilk çeviri çalışmaları halife Mansûr döneminde (754-775) gerçekleşti. Mansûr’un katibi İbnü'l-Mukaffa (ö. 756), Porfirios'un Isagoge'sinin bir kompendiyumunun, *Kategoriler*’in, *Önermeler*’in, *De Interpretatione*’nin (‘‘Yorum Üzerine’’) ve *Birinci Analitikler*’in çevirilerini gerçekleştirerek itibar kazandı.

Zaman zaman bu çalışmaların yanlış kişiye atfedildiği ve çevirileri gerçekleştiren asıl kişinin İbnü'l Mukaffa değil, oğlu Abdullah b. Mukaffa (Memûn’un hilafeti sırasında, aşağıya bakınız) olduğu iddia edilmiştir (Gabrieli 1932, Kraus 1934). Ancak, Aristoteles mantığının bir elkitabı Abbasi Halifeliği’nin ilk yıllarında (Halife Mansûr döneminde (762)) çoktan mevcut olduğundan, bilim adamlarının geri kalan bölümü babanın eser sahipliğini kabul etmektedir.

Halife Mansûr’un oğlu ve halefi Mehdî (775-785 yılları arasında hüküm sürdü), *Topikler*’ini Nasturi Patriği I. Timothy’ye (ö. 823) çevirtti. İbnü'l-Samh’ın (ö. 1027) “düzenlediği” Yunanca’dan Eski Arapça’ya *Retorik* çevirisinin 8. yüzyıla kadar uzandığı ileri sürüldü (Aouad 1989c, 456–7). Aristoteles’in *Fizik*’inin çevirisi de belirli bir “Sellem Abraş” tarafından Halife Harun Reşid (786-809 yılları arasında hüküm sürdü) döneminde tarafından yapılmıştır. Her iki çeviri de günümüze ulaşmamıştır.

3. Kindî çevresinin yaptığı çeviriler: Aristoteles, Yeni Platonculuk geleneği ve ‘falsafa’ın yükselişi.

813-33 yılları arasında hüküm süren Memûn’un ve haleflerinin dönemlerinde yapılan birçok çeviri günümüze ulaşmıştır.

İslam’ın ve halifeliğin rolünün Memûn tarafından teşvik edilen rolünün yeni yorumu ve İslam toplumunun seçkinlerinin dünyevi ilimlere artan ilgisi, Yunanca’dan Arapça’ya çevirilerin gelişmesi için uygun bir ortam yarattı.

Saray kütüphanesinin (Beytülhikme, “Hikmetler Evi”), Yunanca eserlerin Arapçaya çevrilmesi için kurumsal bir merkez olduğunu söylemek mümkün değilse bile bu alanda çalışan ilk mütercimlerin faaliyetleriyle saray arasında yakın bir ilişki vardı.

Bu ekibin başındaki isim olan ansiklopedi bilimci ve ilk *feylesof* Ebû Ya‘kûb bin İshâk el-Kindî, Halife Memûn’un oğlu Halife Mutasım’ın (833-842 yılları arasında hüküm sürdü) oğlunun hocası olarak görevlendirildi. Kindî’nin eserlerinden biri Halife Memûn’a, metafizik hakkındaki en büyük eseri olan *İlk Felsefe Üzerine* ise Mutasım’a atfen kaleme alınmıştır.

Peki, o dönem Kindî’nin başında olduğu bir mütercimler grubu olduğunu nereden biliyoruz? Mesela, kadim kaynaklarda, Aristoteles’in *Metafizik*’inin ilk çevirisinin Kindî adına yapıldığına yönelik ipuçları bulunuyor.

Ayrıca, esasında Plotinos’un Enneadlar’ının 4-6. bölümlerinin çevirisinden uyarlanan *Aristoteles’in Teolojisi*’nin açılış kısmı, bu eserin Kindî’nin nezaretinde hazırlandığını söylüyor. Önceki cümlede bahsedilen iki çevirinin Yunanca’dan yapılan diğer çevirilerle aynı sözcüksel ve sözdizimsel özelliklerini taşıdığı tespit edildiğinden (Endress 1973), ekipteki birkaç mütercimin kendi aralarında ve ekibin *spiritus rector*’u (birebir çevirirsek ‘‘yönlendirici ruh’’, ç.n.) (Endress 1997a; 2007) olarak bahsedilen Kindî’yle ‘‘değiş tokuş’’ yaptığından emin olabiliriz.

Kindî çevresinden yapılan çeviriler arasında Platon’un, Aristoteles’in, Gerasalı Nichomachus’un, Plotios’un, Proklos’un, John Philoponus’un (Yahya en-Nahvi) ve Olympiodorus’un eserli bulunmaktadır. Plotinos’un ve kısmen Proklos’un ve Philoponus’un metinlerinin, başka yazarların adlarıyla basıldığını belirtmek gerekir. Plotinos’un eserleri Aristoteles’in adıyla (Rosenthal 1974), Proklos’un eserleri Afrodisias’lı İskender’in adıyla ve Philoponus’unkiler İskender’in adıyla basıldı (aşağıya bakınız).

Platon. Bio-bibliyografik kaynaklarda, *Timaeus*’un bir erken dönem çevirisinden bahsedilmektedir, ancak bu çeviri günümüze ulaşmamıştır. *Şölen*’in, *Phaidon*’un ve *Devlet*’in en azından bazı bölümlerinin Kindî’nin yaşadığı dönemde basıldığı kabul edilmelidir.

Aristoteles. Kindî’nin nezaretinde hazırlanmış erken dönem *Metafizik* çevirisi günümüze ulaşmıştır. Eserin çevirisi, hakkında başka bilgiye sahip olmadığımız ‘‘Üstad’’ tarafından yapılmıştır.

Birinci Analitikler, *Sophistici Elenchi* (‘‘Sofistik Çürütmeler’’), *De Caelo* (‘‘Gökyüzü Üzerine’’), *Meteorologica* (‘‘Meteoroloji’’), *De Generatione animalium* (‘‘Hayvanların

Oluşumu Üzerine')) ve *De Partibus Animalium* ('*Hayvanların Kısımları Üzerine*')), *Parva Naturalia* '*Doğa Üzerine Kısa Yazılar*')) ve muhtemelen *De Anima* ('*Ruh Üzerine*')), ayrıca bu eserin Yeni Platoncu anlayışla kaleme alınmış yorumlu bir versiyonu, Kindî'nin referans çevresinden yapılan çeviriler arasındaki diğer Aristoteles eserleridir (Arnzen 1998; 2003; Gannagé 2012, 533).

M. Ullmann'ın (2011-2012) ortaya koyduğu gibi, *Nikomakhos'a Etik*'in 5-10. bölümlerinin Arapça'ya çevirileri, yukarıda ismi geçen 'Üstad'a kadar gitmektedir (ayrıca bakınız, Schmidt-Ullmann 2012).

Aristoteles'e ait hakiki eserlere ek olarak, yanlış kişiye ithaf edilen başka metinlerin çevrili ya da Kindî'nin çevresinde hazırlandı; bunlar, *falsafa*'nın yayılması ve gelişimi açısından başlıca önem taşımaktadır.

Falsafa, Kindî'nin çevresinin, *Aristoteles'in Teolojisi* olarak da bilinen *Enneadlar*'ın 4-6. bölümlerinin ve aynı zamanda Proklos'un *Aristoteles'in Saf İyilik Üzerine Kitabı* olarak da bilinen *Teoloji'nin Unsurları* adlı eserinin çevirisiniyle düzenlemesini hazırladığı sağlam temeller üzerine inşa edilmiştir (Endress 1973).

Aristoteles'in Teolojisi, yukarıda sözü geçen iki kitap arasında Arapça konuşulan ülkelerde daha etkili olanıyken *Aristoteles'in Saf İyilik Üzerine Kitabı*'nın, Latince konuşulan ülkelerde *Liber de Causis* adıyla son derece meşhur olduğu muhakkaktır.

Aynı dönemde hatalı biçimde Aristoteles'e atfedilen diğer eserler şunlardır: *K. el-Tüffah* (*Liber de Pomo*), ölüm hikâyesi anlatılan kişinin Sokrates yerine Aristoteles olduğu bir *Phaidon* düzenlemesi (Aouad 1989a; Gutas 2012, 855) ve bir *Fizyonomi* (Thomann 2003).

Gerasalı Nicomachus. *Aritmetiğe Giriş* adlı eseri, Kindî çevresince çevrildi (Altmann-Stern 1958, 35; Endress 1997a, 55; Freudenthal 2005).

Afrodisiaslı İskender (i) Şerhleri. Afrodisiaslı İskender'in Yunancası kaybolan *Oluş ve Yok Oluş Üzerine* şerhinin ilk bölümünün, 9. yüzyılın ilk on yıllarında Baalbek'ten Bağdat'a gelen bir hekim ve mütercim olan, ayrıca Kindî'yle tıp ve felsefe konularında fikir telakkisinde bulunan Kustâ bin Lûkâ tarafından çevrildiği söylenir.

(ii) Telif eserleri. Afrodisiaslı İskender'i Yunancaları günümüze ulaşmayan iki önemli eseri vardır, bunlar *Takdir-i İlâhi Üzerine* (Fazzo-Wiesner 1993) ve Arapça'da *İlk Neden, Etkileri ve Hareketleri Üzerine* (ed. Endress 2002) olarak bilinen kozmoloji çalışmasıdır.

Kindî çevresi, Afrosidiaslı İskender'in sahih eserleri arasında yer alan ve el yazması kaynaklarda Proklos'un *Teolojinin Unsurları* adlı eserinin önermeleriyle karışmış şekilde İskender'e atfedilen *Quaestiones*'in de çevirilerini gerçekleştirdi (Endress 1973; Genequand tarafından Arapça'da İskender'e genel bir bakış, 2011 ve 2017).

Plotinos. M.S. 840 civarında, Enneadlar'ın (Plotinos'un ruh, düşünülür dünya ve Bir'le ilgili yazılarının Porfiriosçu nüshasındaki) 4-6. bölümleri Arapçaya çevrildi.

Bu çeviriyle ve özellikle de belli bölümlerinin alınıp *Aristoteles'in Teolojisi* 'ne dönüştürülmesiyle ilgili sorunlar ayrı bir başlıkta ele alınmaktadır.

Şimdilik, *Aristoteles'in Teolojisi* 'nin başında, kendinden Aristotelesmişçesine bahseden yazarın, *Metafizik* 'te; maddeyle, formla ve etken ve ereksel nedenlerle ilgilendikten sonra eserini İlk Neden'e, Akla ve Ruha adadığını beyan ettiğinden bahsetmek yeterli olacaktır.

Kitapta yazarın Aristoteles olduğunun beyanı, Plotinos doktrininin, gelecekte Arap felsefesi üzerinde, özellikle İslam dünyasının doğusunda olağanüstü bir etkiye sahip olmasını sağladı.

Daha önce de gördüğümüz gibi, *Teolojinin Unsurları*, Kindî çevresince Arapçaya çevrildi (Endress 1973; daha sonraki basım için bkz. Wakelnig 2006, 2011; güncel inceleme için Endress, 2012); bazı önermeler, çeşitli başlıklar altında (*İlk Neden Üzerine, Ruhani Formların Varlığı Üzerine, Sonsuzluk ve Zaman Arasındaki Fark Üzerine, Oluş Üzerine, Beden Üzerine* (van Ess 1966; Endress 1973; Zimmermann 1994) Afrodisiaslı İskender'e atfedilmiştir.

Proklos'un önermelerinin bu derlemesi bazen, *Afrodisialı İskender'in Aristoteles'in Teoloji Adlı Kitabından Özütledikleri Hakkında* adı altında karşımıza çıkmaktadır (Endress 1973, 53; Zimmermann 1986, 189–90; Goulet-Aouad 1989a, 133; Fazzo 2003, 64–5). Proklos'un yalnızca John Philoponus'un *Dünyanın Sonsuzluğu Üzerine*'sindeki Yunanca alıntılar yoluyla günümüze ulaşan *Hristiyanlara Karşı Evrenin Sonsuzluğu Üzerine On Sekiz Argüman* da bu dönemde Arapçaya çevrildi. (Endress 1973, 15-16; Endress) 2012, 1657–61; ayrıca bkz. Wakelnig 2012).

John Philoponus. Bio-bibliyografik kaynaklar, John Philoponus'un bazı kısımları Nâima el Hımsî, bazı kısımları Kustâ bin Lûkâ tarafından çevrilen *Fizik* hakkındaki şerhinden bahsediyor. [45] Ayrıca, *De Aeternitate mundi*'nin (‘*Dünyanın Sonsuzluğu Üzerine*’’) bazı bölümlerinin uyarlanmış çevirisinin parçalarının Afrodisialı İskender' ait olduğu sanılıyordu.[46] (Hasnaoui 1994; Giannakis 2002–3; Gannagé 2012, 535–7).

Olympiodorus. Oluş ve Bozuluş Üzerine hakkında yazdığı Yunancası kayıp bir şerhin “Üstad” tarafından çevrildiği söyleniyor.

Kindî çevresince çevrilen eserlere ek olarak, bu dönemde, ilki hatalı biçimde Plütarkos’a atfedilen ve Presokratiklerden Stoacılara, Yunan felsefesindeki kozmolojileri açıklayan *Placite*, ikincisi ise Romalı Hippolytus’un *Bütün Sapkınlıklara Reddiye* olmak üzere iki doksografi Arapçaya çevrildi. *Bütün Sapkınlıklara Reddiye*, 9. yüzyıl Bağdat’ındaki teolojik tartışmalar ışığında yeniden düzenlendi ve İskenderiyeli Aristoteles yorumcusu Ammonius’a atfedildi.

Bu ilk çevirileri sayesinde, okumuş Müslümanlar; Platon’un Demiurgos’uyla (Akl-ı Faal) ve ruhun ölümsüzlüğü anlayışıyla, Aristoteles’in Hareketsiz Bir Hareket Ettirici doktriniyle son bulacak biçimde dünya üzerindeki ve göklerdeki tüm fenomenlerin nedenlerine dair ilim ve bilgi arayışıyla, Afrodisiaslı İskender’in kozmolojisi ve takdiri ilahi izahıyla; Plotinos’un Bir, Akıl ve Ruh ilkelerine dayalı hiyerarşisiyle; Proklos’un -tartışmasız bir şekilde Aristoteles’in Hareketsiz Hareket Ettiricisi ile özdeşleşen- Bir’in evrenimizin çokluğuna nasıl yol açtığına yönelik sistematik açıklamasıyla ve son olarak, John Philoponus’un yaratılışla ilgili felsefi argümanlarıyla tanıştı.

Proklos’un Hristiyanlara karşı evrenin sonsuzluğunu savunan argümanlarının çevirisi ve John Philoponus’un bu argümanlara cevabı, okumuş Müslümanları, Yunan filozoflarının bazı can alıcı konularda anlaşmazlık içinde oldukları gerçeğiyle tanıştırdı. Hem Plotinos’un *Enneadlar*’ı (D’Ancona 2006) hem de Ammonius’a atfedilen Hippolytus doksografisinin (Rudolph 1998) yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkan uyarlamalar, Kindî çevresinin bu problemle başa çıkma stratejisinin uzun vadede başarıyı hedeflemek olduğunu göstermektedir. Yunan felsefe geleneğindeki temel Birlik (vahdet) düşüncesinin Kur’an’daki tevhid doktriniyle (ilahi “bir”lik) içsel bir uyum içinde bulunduğu fikri, Kindî’nin eserlerinde açıkça görülen Aristotelesçi felsefedeki “deneme yanılma yoluyla bigli birikimi” modelinin (*Metafizik*’in A kitabı ve *alfa elatton*) desteklenmesiyle oluşturulacaktır.

Kindî’nin *Kitab fi’l- Felsefeti’l-Ula* (“İlk Felsefe Üzerine”) adlı eseri, -Proklos’un *Platonik Teoloji*’sine doğrudan veya dolaylı olarak bağlı olan- ayrıntılı bir çıkarsamayla İlk Nedenin mutlak birliğini kanıtlar. Felsefe, İslam’da tektanrıcılığın temel ilkesi olan (tevhid akidesi) tevhid kavramını, düalizmin cazibesine karşı savunma yöntemidir. Johannes Philoponus’un Hristiyan Yeni Platonculuğundan ve Plotinos’la Proklos’tan (Aristoteles’ atfedilen bazı eserlerin asıl sahibi olarak) yapılan Arapça alıntılardan elde edilen kavramlar, İlk Neden’i

‘‘Kainatın Yaratıcısı’’, yani bir ‘‘creatio ex nihilo’’nun (Latince ‘‘yoktan var etmek/yaratmak’’, Arapça ‘‘’ibdâ’’)) etken nedeni olarak tanımlamak için kullanılır. Böylelikle, antik felsefenin daimi ‘‘hikme’’sinin, ‘‘hakikatin bir bölümü konusunda yetersiz kalmış olsa bile’’ tartışmasız ve çürütülemez bilgiye rehberlik ettiği gösterilmiştir. (...) İşte Kindî’nin bu amentüsü, yüzyıllar sonra İbn Rüşd’ün Faslü’l-Makâl adlı eserinde felsefeyi savunurken kullandığı meşhur cümlede yankılanacaktı: ‘‘Hakikatler birbiriyle çelişmez’’ (Endress 1990, 6-7).

4. Huneyn bin İshak’ın, oğlu İshak’ın ve beraberindekilerin çevirileri: Aristoteles külliyyatının tamamı ve Afrodisiaslı İskender’in evreni

Başka bir mütercimler grubunun ortaya çıkması biraz zaman aldı. Bu ekip, Nasturi hekim ve bilim adamı Huneyn bin İshak’tan, (ö. 873) (Bergsträsser 1913, 1925; Gabrieli 1924; Meyerhof 1926a, 1926b; Haddad 1974; Strohmaier 1990) oğlu İshak bin Huneyn’den (ö. 911) ve beraberindekilerden meydana geliyordu. Bu mütercimler grubu, Galen’in tıp külliyyatına ek olarak; Platon’un, Aristoteles’in ve Theophrastus’un diğer eserlerini, Galen’in bazı felsefi yazılarını ve ayrıca Porfirios’un, bir ihtimal İamblikos’un, Themistius’un, Proklos’un ve John Philoponus’un eserleri Süryaniceye veyahut Arapçaya kazandırdı.

Platon. Kindî çevresinden İbnü’l-Bitrîk’in Yunanca’dan Arapça’ya yaptığı *Timaeus* çevirisi, ya Huneyn bin İshak tarafından düzeltildi ya da Huneyn bin İshakın kendi çevirisiyle değiştirildi. Huneyn bin İshak, *Yasalar*’ı da çevirdi ancak iki çeviri de günümüze ulaşmadı. Huneyn bin İshak’a aynı zamanda bir *Devlet* şerhi de atfedilmektedir. Oğlu İshak’aysa, içinde muhtemelen Olympiodorus’a ait bir şerh bulunan ve *Sofist* olabileceği düşünülen bir diyalogun çevirisi atfedilir.

Aristoteles. Kitabü’l-Fihrist’te (el-Fihrist), *Kategoriler*’in çevirisi Huneyn bin İshak’a atfedilir. Bunun yanı sıra Huneyn, *De Interpretatione*’nin (‘‘Yorum Üzerine’’) Süryanice’ye, oğlu İshak da Arapça’ya çevirdi yaptı. *İlk Analitikler*’in bazı bölümleri Huneyn, bazı bölümleri İshak tarafından Süryanice’ye, Tayadurus adındaki bir kişi tarafından ise Arapça’ya çevrildi. *İkinci Analitikler*, Süryanice’ye kısmen Huneyn tarafından, ama çoğunlukla İshak tarafından çevrildi. İshak, *Topikler*’in Süryanice çevirisini de yapmıştı, ancak bu eserin günümüze ulaşan çevirisi, Ebu Osman Dimaşkî (I – VII. kitaplar) ve İbrahim bin Abdullah (VIII. kitap) tarafından Arapça’ya yapılan çeviridir. Kitabü’l-Fihrist, *Retorik*’in bir çevirisini İshak’a tereddütlü bir dille atfeder, ancak kitabın günümüze ulaşan anonim Arapça çevirisi bu dönemde yapılan diğer çevirilerde görülen özellikleri taşımaz ve daha önceki bir dönemde

çevrildiği düşünülmüştür. İshak, aynı zamanda *Fizik*'i de Arapça'ya çevirdi. *De Caelo*'ya ('*Gökyüzü Üzerine*') gelince, Kitabü'l Fihrist'te, İbnü'l-Bitrîk'in yaptığı çevirinin Huneyn tarafından revize edildiğinden bahsedilmektedir. Huneyn ayrıca *Meteorologica*'nın ('*Meteoroloji*') bir kompendiyumunu kaleme almıştır (Daiber 1975). *De Generatione et corruptione* ('*Oluş ve Bozuluş*'), Huneyn tarafından Süryanice'ye ve İshak tarafından Arapça'ya çevrildi; ayrıca, Ebu Osman Dımaşkî ve İbn Bakkus tarafından yapılmış iki çeviriden daha bahsedilir. Bahsedilen tüm bu çeviriler kayıp olmalarına rağmen geride bazı izler bırakmışlardır. *De Anima*'ya ('*Ruh Üzerine*') gelince, Kitabü'l Fihrist'te, Huneyn'in bu eserin tamamını Süryanice'ye çevirdiği, İshak'ın ise Süryanice'ye kısmi bir çevirisini yaptığını ve tamamını Arapça'ya çevirdiğini görüyoruz. İshak ibn Huneyn, aynı zamanda *Metafizik*'i yeniden çevirmesinin (veya revize etmesinin) yanında *Nikomakhos'a Etik*'in Arapça çevirisiyle de bilinir. Huneyn ve beraberindekiler, Aristoteles'in sahih eserlerinin yanı sıra, onun yazdığı iddia edilen bazı sahte eserleri de çevirmiştir. *Problemata Physica*, muhtemelen bizzat Huneyn tarafından çevrildi (Filius 2003, 593–98); ayrıca sözde *De Lapidibus*'un derlemesi de Huneyn'e atfedilmiştir (Zonta 2003, 652–54). İshak bin Huneyn, *De Plantis*'i Arapça'ya çevirmiştir (Drossaart Lulofs-Poortman 1989; Hugonnard-Roche 2003b, 499–505) ve Ebu Osman Dımaşkî, *De Virtutibus et vitiis*'in çevirisiyle ünlenmiştir.

Theophrastus. Kitabü'l Fihrist'te *Metafizik* çevirsini Yahya bin Adi'nin yaptığı söylense de günümüze ulaşan el yazmalarından birinde bu çeviri İshak ibn Huneyn'e atfedilir ve linguistik analizler bunu doğrulamaktadır.

Şamlı Nikolaos. *Aristoteles'in Felsefesi Üzerine* adlı derlemesi Huneyn bin İshak tarafından Süryanice'ye çevrildi. Bu eserin ilk beş kitabından parçalar günümüze ulaşmıştır ve düzenlenmiştir. Nikolaos'un *De Plantis* şerhi de yine Huneyn bin İshak tarafından çevrildi. (Drossaart-Lulofs 1965, 16).

Galen. Platon'un *Timaeus*'unun kompendiyumu, Huneyn bin İshak tarafından Süryanice'ye ve Huneyn'in öğrencisi İsa bin Yahya bin İbrahim tarafından Süryanice'den Arapça'ya çevrilmiştir. Günümüze ulaşan Arapça metin, *Plato Arabus*'un ilk cildini meydana getirmiştir.

Afrodisiaslı İskender. (i) Şerhler. *Metafizik*'in *Delta* kitabından sonraki kısmıyla alakalı yazdığı şerhin Yunanca'sı, çevirinin geri kalan bölümüyle beraber kayıptır. Bu çevirinin *Lambda* kitabının Huneyn bin İshak tarafından Süryanice'ye çevrildiği söylenir. Huneyn'in Süryanice çevirisi esas alınarak yapılan Arapça çeviri de büyük olasılıkla kaybolmuştur, fakat bu çeviriden yapılan birkaç alıntı, İbn Rüşd'ün *Metafizik* şerhinde yer almaktadır (Freudenthal

1885; Bouyges 1952, clxxviii-clxxix). (ii) Telif eserler. Huneyn bin İshak, *Quaestiones*'in duysal algıyı konu alan üçüncü kitabını çevirdi (Ruland 1978) İskender'in *De Anima*'sını da büyük olasılıkla oğlu İshak çevirmiştir. *Her Şeyin İlkeleri Üzerine*'nin iki Arapça çevirisi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri İshak bin Huneyn'e, diğeri Ebu Osman Dımaşkî'ye aittir (Genequand 2001, 31–9; Genequand 2017, 14) –16). *Falsafa*'nın ilerleyen süreçteki gelişimi için daha da önemli şey, İshak'ın *Akıl Üzerine* adlı kısa eseri Arapça'ya çevirmesidir (bkz. Finnegan 1956; Badawi 1971, 31–42; Goulet-Aouad 1989, 134; Geoffroy 2002).

Porfirios. İbnü'l-Mukaffa'ya atfedilen ve Aristoteles mantığıyla alakalı bir kompendiyum aracılığıyla zaten bazı kısımlar bilinen *İsagoge*, Ebu Osman Dımaşkî tarafından çevrilmiştir. Bu, Porfirios'un Arapça'ya çevirisi günümüze ulaşan tek eseridir; diğr çevirilerinden ya bio-bibliyografik kaynaklarda bahsedilmiş ya da çevirilerin varlığı Arap yazarlar tarafından teyit edilmiştir. Bu kaynaklar, Ebu Osman Dımaşkî tarafından *Kategorik Tasımlara Giriş* adlı bir eserin çevrildiğinden bahsetmektedir. Porfirios'un *Kategoriler* şerhi, Kitabü'l Fihrist'te geçmektedir. İbn Suvar, bu şerhi Hunayn'ın *Kategoriler* çevirisinin nüshasını hazırlarken kaynak olarak kullanmıştır (Elamrani Jamal 1989, 511). Kaynaklarda Yunancası kayıp bir *Fizik* şerhinden de söz edilmektedir. Ayrıca, *Nikomakhos'a Etik* şerhinin Yunancası olarak kaybolan bir çevirisi de İshak bin Huneyn'e atfedilir.

İamblikos. Pisagor'un *Altın Ayetleri* üzerine yazılmış ve Iamblikos'a atfedilen bir şerhin anonim çevirisi de muhtemelen bu döneme aittir.

Themistius. Bio-bibliografik kaynaklarda, İshak'ın *De Anima*'nın parafrazını Arapça'ya çevirdiğinden bahsedilmektedir. Bu Arapça çeviri, günümüze ulaşmıştır ve düzenlenmiştir (Lyons 1973; ayrıca Browne 1986, 1998 ve Elamrani Jamal'a ait genel bir bakış 2003, 352–53). Themistius'un *Hükümet Üzerine Mektup*'ünün Arapça çevirisi, Ebu Osman Dımaşkî'ye atfedilir (Gutas 1975, 47).

Emesalı Nemesius. *De Natura hominis*, Arapça'ya İshak veya babası Huneyn tarafından çevrildi (bkz. Samir 1986, Žonta 1991, Chase 2005).

Proklos. İshak, *Hristiyanlara Karşı Evrenin Sonsuzluğuna İlişkin On Sekiz Argüman*'ı yeniden çevrildi.

John Philoponus. Philoponus'un *Aristoteles'e Karşı Kainatın Sonsuzluğu Üzerine*'sini Hunayn'a veyahut beraberindekilere atfetmek için elimizde yeterince ikna edici sebepler olmasa da, söz konusu eserin çevirisinin izlerini bu döneme kadar sürebiliriz.

Olympiodorus. *Meteorologica*'nın Huneyn bin İshak tarafından çevrilen ve oğlu İshak tarafından düzeltilen (Badawi 1971, 13) bir parafrazı, A. Badawi tarafından keşfedilmiş ve düzenlenmiştir (Badawi 1971, 95–190). Bununla birlikte söz konusu metin, Yunanca'da korunmuş halinde çok farklıdır (Schoonheim 2003, 326).

Huneyn, İshak ve yanlarındaki diğer mütercimler, Galen külliyatından yaptıkları çevirilerin yanı sıra, Aristoteles külliyatının tamamını okumuş Müslümanların hizmetine sundular. Bu girişimle birlikte, Aristoteles düşüncesinin, ispata dayalı bilim teorisine dayanan ve *Metafizik*'le taçlandırılan sistematik bir bütün olarak anlaşılmasına giden yol açılmış oldu. Bu anlayış, hem Fârâbî'de hem de İbn Sînâ'da açıkça görülmektedir. Afrodisiaslı İskender'in *Her Şeyin İlkeleri Üzerine* ve *Akl Üzerine* adlı eserlerinin çevirisi, Ortaçağ Arap felsefesinin metafizik kozmolojisini ve noetiğini şekillendirmeye büyük yardımda bulundu. Birbirinden bağımsız (ayrı) düşünsel tözlerden meydana gelen bir hiyerarşinin, tamamen Yeni Platoncu ve "Kindîci" bir damarda Aristoteles'in (Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından "Gerçek Olan" olarak adlandırılan) Hareketsiz Hareket Ettirici'sine doğru ilerlediği görülmektedir. Birbirinden bağımsız bu tözler, bunu yaparken sonsuz dairel hareketleri aracılığıyla İlk İlke'nin devinimsiz nedenselliğini taklit eder (Pines 1986; Martini Bonadeo 2004). Bu durum, ay altı âlemdeki doğa kanunlarının düzenliliğini garanti eder. Faal Akıl da bu birbirinden bağımsız maddeler hiyerarşisinin bir parçasıdır: Faal Akıl'ın (el aklî'î-faal/intelligentia agens) saçtığı "ışık", insan ruhunun bir yetisi olan aklın, yani edilgin aklın (el-akl bi'l-kuvve/intellectu potentia), düşünülebilir "şeyleri" bilfiil bilmesinin tek koşulu olarak görülmüştür. (Walzer 1970).

Fârâbî, *İhsa'ül Ulûm* ("İlimlerin Sayımı") gibi felsefe müfredatını ortaya koyduğu metinlerde, metafiziğin üç kısımdan meydana geldiğini açıklar: İlk kısım, varlıkları; ikinci kısım, mantık ve matematik gibi nazarî ilimlerin ilkelerini; üçüncüsü ise, ne beden ne de bir beden içinde olan varlıkları inceler ve hepsinin, diğer tüm varlıklara mevcudiyeti, vahdeti ve hakikati bahşeden İlk Olan veya Bir'e giden bir hiyerarşi oluşturduklarını keşfeder. Aynı zamanda, diğer tüm varlıkların Bir'den nasıl geldiklerini de gösterir. (...) Üçüncü bölümün sunuş kısmında Fârâbî; Kindî'nin, Bir'in varlığın ve aklın ötesinde olduğuna yönelik görüşünü terk eder ve Aristoteles'in bir Akıl olan İlk Hareket Ettirici'nin bazı özelliklerini Yeni Platonculuk'taki Bir'inkilerle özdeşleştirir. Ayrıca, İlk Olan'ı (Allah'ı), faal akıldan ayrı biçimde ele alır. İlk Olan, yalnızca kendi zâtını bildiğinden, feyz (emanation) gerekli bir şeydir ve kainat bu sayede sonsuz biçimde zuhur eder. Fârâbî, Aristoteles'in *Metafizik*'inde

yer alan tüm cevaplanmamış sorulara çözüm bulmayı ve teolojik bir öğreti geliştirmeyi amaçlamıştır (Druart 2005, 334).

5. Ebû Bişr Mettâ bin Yûnus, Yahyâ bin Âdi ve Bağdat Aristotelesçilerinin çevirileri: Büveyhoğulları döneminin “Hümanizmi”

10. yüzyılın ortalarına doğru, bir Nestûrî Hristiyan olan Ebû Bişr Mettâ bin Yûnus (ö. 940) (Endress 1991a, Martini Bonadeo 2011a) ve öğrencileri, bir dizi eseri daha Araça'ya çevirdi. Ebû Bişr Mettâ, Mar Mari manastırında Aristoteles üzerine eğitim aldıktan sonra Bağdat'a gitti. Bağdat'ta 10. yüzyılın ilk on yıllarında ders verdiği öğrenciler arasında bir Müslüman olan Farâbî ve bir Yakubi Süryani Hristiyan olan Yahyâ bin Âdi de vardı. Ebû Bişr Mettâ, Yunanca bilmiyordu ve çevirilerini elindeki Süryanice çevirileri referans alarak yaptı.

Platon. *Yasalar*'ın bir diğer çevirisi de kadim kaynaklarda Yahyâ bin Âdi 'ye atfedilir.

Aristoteles. Ebû Bişr Mettâ, *Birinci Analitikler*'in İshak bin Huneyn tarafından yapılan Süryanice çevirisini Arapça'ya ve *Poetika*'yı Süryanice'ye çevirdi. Kadim kaynaklara göre, Yunanca bilmemesine rağmen *Sophistici Elenchi*'yi Süryanice'ye (yani Yunanca'dan Süryanice'ye) çevirdiğinden de bahsetmektedir. Kaynaklar, ayrıca *De Caelo*'nun Ebû Bişr Mettâ tarafından yapılmış bir kısmî çevirisinden ve *De Generatione et corruptione*'nin bir çevirisinden de bahsetmektedir. Ebû Bişr Mettâ, ayrıca, Afrodiasiaslı İskender şerhiyle birlikte *De Sensu et sensato*'yu (‘*Duyu ve Duyusallar Üzerine*’’) *Metafizik*'in *Lambda* kitabını da çevirdi. Ebû Bişr Mettâ'nın bir Hristiyan ilahiyatçısı ve felsefe incelemesi yazarı olan öğrencisi Yahyâ bin Âdi, *Topikler*'in bir önceki yüzyılda İshak bin Huneyn tarafından yapılan Süryanice çevirisini Arapça'ya çevirdi. Yahyâ bin Âdi, ayrıca *Poetika*'nın ve *Sophistici Elenchi*'nin Edessalı Theophilus tarafından yapılan Süryanice çevirisini Arapça'ya çevirmesiyle de anılmaktadır. Yahyâ bin Âdi'nin Hristiyan öğrencilerinden biri olan Ebû Ali bin el-Samh, *Retorik*'in aynı zamanda günümüze ulaşan hali olan kadim çevirisini düzenleyen kişidir. Bu çevrenin bir diğer Hristiyan mensubu olan Ebû Alî bin Zür, İskender'in kaleme aldığı bir Nikomakhos'a Etik kompendiyumunu *İhtisar'ül İskenderiyye* (‘*Summa Alexandrinorum*’’) adıyla (Dunlop 1982; Zonta 2003, 197) *Nikomakhos'a Etik*'in çevirmiş olabileceği düşünülüyor. 10. yüzyıl Bağdat Aristotelesçilerinden Ebû'l-Ferec bin et-Tayyib, hatalı biçimde Aristoteles'e atfedilen *De Virtutibus et vitiis*'i ve *Divisiones*'i çevirdi (ed. Kellermann-Rost 1965; ayrıca bkz. Ferrari 2006, 30). Aynı zamanda, yine hatalı biçimde Aristoteles'e atfedilen *Ekonomi*'nin müterciminin de o olabileceği düşünülmektedir (Zonta 2003, 549).

Theophrastus. İbnü'n Nedîm, Yahyâ bin Âdi'nin, Theophrastus'un *Metafizik*'ini çevirdiğini birinci elden ileri sürer; ancak, yukarıda da bahsedildiği gibi çeviriyi İshak'ın yaptığı bilgisi ışığında bu iddia, Yahyâ bin Âdi'nin İshak'ın çevirisinin tahsisini veya düzenlemesini yapması olarak yorumlanmıştır.

Şamlı Nikolaos. Yahyâ bin Âdi çevresinde yer alan Hristiyan filozof Ebû Alî bin Zür, *Aristoteles Felsefesi Kompendiyumu*'nu Arapça'ya (büyük olasılıkla önceki yüzyılda Huneyn bin İshak tarafından yapılan Süryanice çeviriden) çevirdi. Aynı Ebû Alî bin Zür, Nikolaos'un *De Animalibus*'unun kompendiyumunu da çevirmeye başlamıştı.

Afrodisiaslı İskender. (i) Şerhler. Ebû Bişr Mettâ, İskender'in Yunanca orijinali kayıp ancak Arapça çevirisi kısmen korunmuş *De Generatione et corruptione* şerhini ve *Meteorologica* şerhini çevirdi. *De Caelo* şerhinin de bir kısmını çevirdi. (ii) Telif eserler. Ebû Bişr Mettâ, İskender'in (Kindî çevresi tarafından da bilinen [Fazzo-Wiesner 1993]) *Takdir-i İlahi Üzerine* adlı eserini çevirdi.

Themistius. Themistius'un Fizik hakkındaki parafrazı, Ebû Bişr Mettâ çevresince de biliniyordu (Endress 1977, 35) ve o esere işaret eden bazı notlar, *Fizik*'i Bağdat Okulu'nda üzerinde çalışıldığı metniyle içeren Leiden el yazmasında yeniden üretildi. Ebû Bişr Mettâ çevresinde, Themistius'un Yunanca orijinali kaybolan *De Caelo*'nun parafrazı da bizzat Ebû Bişr Mettâ tarafından çevrildi ve Yahyâ bin Âdi tarafından revize edildi. Ebû Bişr Metta, Süryanice'den Arapça'ya üç eseri daha çevirdi. Bu eserler; İkinci Analitikler'in parafrazı, *Metafizik*'in *Lambda* kitabını ve *Topikler*'le alakalı bir yazıdan meydana gelmektedir.

Proklos. Proklos'un biri *Decem dubitationibus circaproventiam* (Endress 1973, 30 ve Endress 2012, 1668–9) ve diğeri *Elementatio Physica* (Endress 1973, 27–28 ve Endress 2012, 1661) olmak üzere iki eseri Yahyâ bin Âdi tarafından biliniyordu.

Kilikyalı Simplikios. Simplikios'un *Kategoriler* şerhi, bio-bibliyografik kaynaklarda geçmektedir ve sözde “Bağdat Organonu”nun “editörü” İbn Suvar tarafından bilinmektedir (bkz. Hugonnard-Roche 1993).

Olympiodorus. Ebû Bişr Metta, Olympiodorus'un *Meteorologica* şerhini, kitabın büyük olasılıkla Huneyn bin İshak tarafından yapılan Süryanice çevirisinden Arapçaya çevirdi. Çeviri akımının başlangıcında “Üstad” tarafından da çevrilen *De Generatione et corruptione* şerhi, Ebû Bişr Metta tarafından çevrilmiş ve Yahyâ bin Âdi tarafından revize edilmiştir.

Yunanca'sı bilinmeyen *De Anima* şerhinin Süryanice çevirisinin günümüze ulaştığı belirtilmiştir. Son olarak, bir *Kategoriler* şerhi yazan “Allinus” adındaki bir kişinin Olympiodorus'un öğrencisi Elias olabileceği düşünülmüşse de İbn Suvar tarafından çevrilen “Allinus'un kitabı”nda olduğu gibi başka isimler de öne çıkmıştır (Elamrani Jamal 1989, 151–2; Martini Bonadeo 2011c).

Bu dönemin tipik özelliği, Aristoteles'in *ipsissima verba*'sının, çoğunluğu Süryanice olan eski çevirilerinin ve şerhlerinin Arapça'ya çevrilmesiyle elde edilen ayrıntılı tefsirleriydi. İbn Sînâ, Bağdat'tan çok uzaklarda, Aristoteles'in Bağdat felsefe okulu bağlamında geliştirilen yorumlarına çokça defa karşı çıkacaktır (Pines 1952; Gutas 2000). İbn Sînâ, yalnızca Arap okurunun Yunan düşüncesine az da olsa erişmesini sağladığı için değil, bundan ziyade, Yunan düşünce mirasını özümseyen düşünürlerin belirlediği felsefe gündeminden ötürü, daha evvelki yüzyıllarda çevrilmiş Yunanca kaynaklar külliyatına bel bağlamaya devam edecektir. Antik çağ düşünürlerinin ilim ve irfan arayışını sürdürme ideali, Aristoteles metnlerinin titiz tefsirleriyle birlikte bir bütün olarak ele alındığında, hem *Sivanü'l Hikme* gibi derleme eserlerin üretiminde hem de mutluluğa felsefe yoluyla ulaşma idealinde karşımıza çıkacak şekilde bu dönemin önemli bir özelliğidir.

İslami hümanistlerin başlıca hedefi, kadim felsefe mirasını zihnin ve karakterin biçimlendiricisi olarak ihya etmektir. (...) Filozoflar, nihai hedefinin mutluluk (*eudaimonia/saadet*) olduğunu; mutluluğa ise; evvelemirde akıl yoluyla, tam anlamıyla erdemli olmakla erişileceği kanısına vardılar. Bu mutluluğa veya tam anlamıyla erdemli olma durumuna ulaşmanın, Aristoteles'in de *Nikomakhos'a Etik*'te belirttiği üzere, ilahi bir şey olduğu söyleniyordu. Mutluluğa veya tam anlamıyla erdemli olma durumuna ulaşmayı, noetik terimlerle, insanın aklının (akl-ı cüz'î) ilahi akılla (akl-ı küllî) birleşmesi olarak tasvir ettiler. İnsanın ereğinin, kendini tanrısal bir varlık olarak gerçekleştirmesi, ya da “tanrılaştırması” olduğu düşünüldü. Felsefi insan; algının yarattığı tedirginliklerin ve duyguların yarattığı huzursuzluğun üstesinden gelip, aklın ve ilahi olanın dingin alemine geçerek dünyevi kaygıdan (kalâk) kaçır ve sükunete ulaşır. (Kraemer 1992, 6 ve 19).

Entelektüel yaşamda mutluluk arayışına yönelik tutum (bkz. Endress 2014), antik çağ düşünürlerinin mirasına “hakikatlerdeki şeylerin bilimi”nin (ilm'ül-eşya'i bi-hakâikihâ) arayışında bir rehber olarak güvenme çabası ve kişisel başarılar; Kindî döneminde *falsafa*'nın başlangıcıyla, İbn Rüşd'ün Aristoteles külliyatına şerhler yazmayı tasarladığı yıllarda İslam dünyasının batısında yaşanan gelişmeler arasındaki boşluğu kapatmıştır (Endress 1998; 2004).

6. Kaynakça

- Abu Rida, 1950, *Rasa'il al-Kindi al-falsafiyya, haqqaqaha wa-akhrajaha ma'a muqaddima*, M. 'A. Abu Rida, Dar al- fikr al- 'arabi, I-II, Cairo 1950-53 (Cairo 1978).
- Adamson, P., 2003, *The Arabic Plotinus. A Philosophical study of the Theology of Aristotle*, Duckworth, London.
- , 2006, *Al-Kindi*, Oxford University Press, Oxford.
- , 2007, "Porphyrius Arabus on Nature and Art: Fragment 463F Smith in Context", in G. Karamanolis and A. Sheppard (eds.), *Studies in Porphyry*, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* (suppl.), Institute of Classical Studies, London, 141-63.
- , 2011, "Al-Kindi, Abu Yusuf Ya'qub ibn Ishaq", in *EMPh*, 672-6.
- Al-Ahwani, A.F., 1952, *Isagugi ma'a hayat Furfuriyyus wa-falsafatihi*, Isa al-Babi, Cairo.
- , 1962, *Kitab al-nafs li-Aristutalis*, Dar Ihya' al-Kutub al- 'Arabiyya, Cairo.
- Al-Qadi, W., 1981, "Kitab Siwan al-hikma: Structure, Composition, Authorship and Sources", *Der Islam*, 58, 87-124.
- Altheim, F. and R. Stiehl, 1962, "New Fragments of Greek Philosophers. II. Porphyry in Arabic and Syriac translations", *East and West*, 13, 3-15.
- Altmann, A. and S.M. Stern, 1958, *Isaac Israeli. A Neoplatonic Philosopher of the Early Tenth Century. His works translated with comments and an outline of his philosophy*, Oxford University Press, Oxford (repr. Greenwood Press, Westport 1979).
- Anawati, G. Ch., 1956, "Un fragment perdu du De Aeternitate mundi de Proclus", in *Mélanges Diès*, repr. in *Études de Philosophie Musulmane*, Vrin, Paris 1974, 224-27.
- Aouad, M., 1989a, "Le De Pomo", in *DPhA*, I, 539-41.
- , 1989b, "La Théologie d'Aristote et autres textes du Plotinus Arabus", in *DPhA*, I, 541-90.
- , 1989c, "La Rhétorique. Tradition syriaque et arabe", in *DPhA*, I, 455-72.
- Arberry A. J., 1955, "Some Plato in an Arabic Epitome", *The Islamic Quarterly*, 2, 86-99.
- Arnzen, R., 1998, *Aristoteles' De Anima. Eine verlorene spätantike Paraphrase in arabischer und persischer Überlieferung. Arabischer text nebst Kommentar, Quellengeschichtlichen Studien und Glossaren*, Brill, Leiden, New York, Köln.
- , 2003, *De Anima. Paraphrase arabe anonyme*, in *DPhA*, Suppl., 359-65.
- , 2009, "Platon. Arabisches Mittelalter", in C. Horn, J. Müller and J. Soöder (eds.), *Platon Handbuch. Leben, Werk, Wirkung*, Metzler, Stuttgart, 439-45.
- , 2011, "Plato. Arabic", in *EMPh*, 1012-16.
- , 2012, "Plato's Timaeus in the Arabic Tradition. Legend – Testimonies – Fragments", in F. Celia and A. Ulacco (eds.), *Il Timeo. Egesesi greche, arabe, latine*, Pisa University Press, Pisa, 181-267.

- Badawi, A., 1954, *Aristutalis fi al-nafs*. Maktabat al-Nahda al-Misriyya, Cairo.
- , 1955a, *Aflutin ‘inda l-‘arab*. Plotinus apud Arabes. *Theologia Aristotelis et fragmenta quae supersunt*, Maktabat al-Nahda al-Misriyya, Cairo (repr. Dar al-Nahda al-Misriyya, Cairo 1966).
- , 1955b, *Al-Aflatuniyya al-muhdatha ‘ind al-‘Arab*, Maktabat al-Nahda al-Misriyya, Cairo (repr. Wikalat al-Matbu‘a, al-Kuwayt 1977).
- , 1961, *Aristutalis fi al-Sama‘ wa-l-Athar al-‘ulwiyya*, Maktabat al-Nahda al-Misriyya, Cairo.
- , 1966, *Aflutin ‘inda l-‘Arab*. Plotinus apud Arabes. *Theologia Aristotelis et fragmenta quae supersunt*, Dar al-Nahda al-Misriyya, Cairo.
- , 1968, *La transmission de la philosophie grecque au monde arabe*, Vrin, Paris.
- , 1971, *Commentaires sur Aristote perdus en grec et autres épîtres*, publiés et annotés, El Machreq Editeurs, Beyrouth.
- , 1978, *al-Akhlaq, ta’lif Aristutalis*, tarjama Ishaq ibn Hunayn, Wikalat al-Matbu‘a, al-Kuwayt.
- , 1980, *Mantiq Aristu. I–III. K. al-Maqulat*, Wikalat al-Matbu‘a, Dar al-qalam, al-Kuwayt, Beirut (1st edition Dar al-kutub al-Misriyya, Cairo 1948–52).
- , 1984, *Aristutalis. Al-Tabi‘a*. Tarjama Ishaq ibn Hunayn, I–II, al-Hay’a al-Misriyya al-‘Amma li-l-Kitab, Cairo.
- Baffioni, C., 1982, *Atomismo e antiatomismo nel pensiero islamico*, Istituto Orientale, Napoli.
- , 2001, “Frammenti e testimonianze platoniche nelle Rasa’il degli Ikhwan al-Safa’”, in G. Fiaccadori (ed.), *Autori classici in lingue del vicino e medio Oriente*, Istituto poligrafico e zecca dello Stato, Roma, 163–78.
- , 2011, “Presocratics in the Arab World”, in *EMPh*, 1073–6.
- Balty-Guesdon, M.G., 1992, “Le Bayt al-Hikma”, *Arabica*, 39, 131–50.
- Bardenhewer, O., 1882, *Die pseudo-aristotelische Schrift ueber das reine Gute bekannt unter dem Namen Liber de causis*. Freiburg im Breisgau (repr. Frankfurt a.M. 1961).
- Baumstark, A., 1900, *Aristoteles bei den Syrern vom 5. bis 8. Jahrhunderts*. Syrische Texte herausgegeben, übersetzt und untersucht. 1. (einziger) Band. Syrisch-arabische Biographien des Aristoteles. Syrische Kommentare zur ΕΙΣΑΓΩΓΗ des Porphyrios, Neudruck der Ausgabe Leipzig, Scientia Verlag, Aachen 1975.
- , 1905, “Griechische Philosophen und ihre Lehren in syrischer Ueberlieferung. Abschnitte aus Theodoros’ bar Koni Buch der Scholien”, *Oriens Christianus*, 5, 1–25.
- Bergsträsser, G., 1913, *Hunayn ibn Ishak und seine Schule: Sprach- und literaturgeschichtliche Untersuchungen zu den arabischen Hippokrates- und Galen-Übersetzungen*, Brill, Leiden.

- , 1925, “Hunayn ibn Ishaq über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen, zum ersten Mal herausgegeben und übersetzt”, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*.
- , 1932, “Neue Materialien zu Hunayn ibn Ishaqs Galen-Bibliographie”, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*.
- Bertolacci, A., 2006, *The Reception of Aristotle’s Metaphysics in Avicenna’s Kitab al-Shifa’. A Milestone of Western Metaphysical Thought*, Brill, Leiden.
- Bettiolo, P., 2003, “Dei casi della vita, della pietà e del buon nome. Intorno ai ‘detti’ siriaci di Menandro”, in M.-S. Funghi (ed.), *Aspetti di letteratura gnomica nel mondo antico I*, Olschki, Firenze, 83–103.
- , 2005, “Scuole e ambienti intellettuali nelle chiese di Siria”, in C. D’Ancona (ed.), *Storia della filosofia nell’Islam medievale*, Einaudi, Torino, 48–100.
- Biesterfeldt H. H., 2011a, “Alexandrian Tradition into Arabic: medicine”, in *EMPh*, 64–66.
- , 2011b, “Medicine in the Arab World”, in *EMPh*, 742–6.
- Black, D.L., 1990, *Logic and Aristotle’s Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*, Brill, Leiden.
- Boudon, 2000, V. Boudon, “Galien de Pergame”, in *DPhA*, III, 440–66.
- Bouyges, 1938–48, M. Bouyges, Averroès. *Tafsir Ma ba’d at-Tabi‘at* (“Grand Commentaire” de la Métaphysique), Imprimerie Catholique, Beirut.
- , 1952, Averroès. *Tafsir Ma ba’d at-Tabi‘at* (“Grand Commentaire” de la Métaphysique). Notice, Imprimerie Catholique, Beirut.
- Brague, R., 1999, *Thémistius. Paraphrase de la Métaphysique d’Aristote (livre Lambda)*, traduit de l’hébreu et de l’arabe, int., notes et indices par R. Brague, Vrin, Paris.
- Brock, S., 1977, “Greek into Syriac and Syriac into Greek”, *Journal of the Syriac Academy*, 3, 406–22 (repr. in *Syriac Perspectives in Late Antiquity*, Variorum, Aldershot 1984).
- , 1982, “From Antagonism to Assimilation: Syriac Attitudes to Greek Learning”, in N. Garsoïan, T. Mathews, R. Thompson (eds), *East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*, Dumbarton Oaks, Washington, 17–34 (repr. in *Syriac Perspectives in Late Antiquity*).
- , 1993, “The Syriac commentary tradition”, in Ch. Burnett (ed.), *Glosses and Commentaries on Aristotelian Logical Texts. The Syriac, Arabic and Medieval Latin Traditions*, The Warburg Institute, London, 3–18 (repr. in *From Ephrem to Romanos. Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*, Variorum, Ashgate 1999).
- , 1994, “Greek and Syriac in Late Antique Syria”, in A. K. Bowman and G. Woolf (eds.), *Literacy and Power in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge, 149–60, 234–35 (repr. in *From Ephrem to Romanos*).
- , 1999, “Two letters of the Patriarch Timothy from the late eighth century on translations from Greek”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 9, 233–46.

- , 2003, “Syriac Translations of Greek Popular Philosophy”, in P. Bruns (ed.) *Von Athen nach Bagdad. Zur Rezeption griechischer Philosophie von der Spätantike bis zum Islam*, Borengässer, Bonn, 9–28.
- , 2014, “An Abbreviated Syriac Version of Ps.-Aristotle, *De Virtutibus et vitiis* and *Divisiones*”, in E. Coda, C. Martini Bonadeo (ed.), *De l’Antiquité tardive au Moyen Age. Études de logique aristotélicienne et de philosophie grecque, syriaque, arabe et latine offertes à Henri Hugonnard-Roche*, Vrin, Paris, 91–112.
- Brown V., 2002, “Avicenna and the Christian Philosophers in Baghdad”, in S. M. Stern, A. Hourani, V. Brown (eds.), *Islamic Philosophy and the Classical Tradition. Essays presented by his friends and pupils to Richard Walzer*, Cassirer, Oxford 1972, 35–48.
- Browne G.M., 1986, “Ad Themistium Arabum”, *Illinois Classical Studies*, 11, 223–45.
- Browne G.M., 1998, “Ad Themistium Arabum II”, *Illinois Classical Studies*, 23, 121–6.
- Brugman, J. and H.J. Drossaart Lulofs, 1971, *Aristotle. Generation of the Animals. The Arabic translation commonly ascribed to Yahya ibn al-Bitriq*, Brill, Leiden.
- Cacouros M., 2003, “Le traité pseudo-aristotélicien *De Virtutibus et vitiis*”, in *DPhA, Suppl.*, 506–46.
- Chase M., 2005, “Némésius d’Emèse. La tradition arabe”, in *DPhA*, IV, 652–4.
- Coda E., 2011, “Themistius, Arabic”, in *EMPh*, 1260–66.
- , 2012, “Alexander of Aphrodisias in Themistius’ Paraphrase of the *De Caelo*”, *Studia graeco-arabica*, 2, 355–71.
- , 2017, “Il Libro degli animali (K. al-hayawan). Materiali di studio sulla zoologia aristotelica nel Medioevo arabo ed ebraico” in M. Sassi (ed.), *La zoologia di Aristotele e la sua ricezione dall’età ellenistica e romana alle culture medievali*, Pisa University Press, Pisa, 205–35.
- Contini, R., 2001, “Le scienze del linguaggio”, in *Storia della scienza*, vol. IV, sez. I. La scienza siriana. Coordinamento scientifico di J. Teixidor, collaborazione di R. Contini, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 26–36.
- Cooperson, M., 2005, *Al-Ma’mun*, Oneworld, Oxford.
- Cottrell E., 2008, “Notes sur quelques-uns des témoignages médiévaux relatifs à l’Histoire philosophique (ἡ φιλόσοφος ἱστορία) de Porphyre”, in A. Akasoy and W. Raven (eds.), *Islamic Thought in the Middle Ages. Studies in Text, Transmission and Translation, in Honour of Hans Daiber*, Brill, Leiden – Boston, 523–55.
- Crubellier M., 1992, “La version arabe de la *Métaphysique* de Théophraste et l’établissement du texte grec”, *Revue d’Histoire des Textes*, 22, 19–45.
- Daiber, H., 1975, *Ein Kompendium der aristotelischen Meteorologie in der Fassung des Hunayn ibn Ishaq*, Brill, Leiden.
- , 1980, *Aetius Arabus. Die Vorsokratiker in arabischer Überlieferung*, F. Steiner Verlag, Wiesbaden.

- , 1985, “A Survey on Theophrastean Texts and Ideas in Arabic”, in W. W. Fortenbaugh, P. M. Huby, and A. A. Long (eds.), *Theophrastus of Eresus. On his Life and Work*, Transaction Books, New Brunswick – Oxford, 103–14.
- , 1994, “Hellenistisch-kaiserzeitliche Doxographie und philosophische Synkretismus in islamischer Zeit”, in W. Haase, H. Temporini (eds), *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II 36.7, de Gruyter, Berlin – New York, 4974–92.
- , 1995, *Neuplatonische Pythagorica in arabischem Gewande. Der Kommentar des Iamblichus zu den Carmina Aurea. Ein verlorener griechischer Text in arabischer Überlieferung*, North-Holland, Amsterdam, New York, Oxford - Tokyo.
- , 1997, “Salient trends of the Arabic Aristotle”, in *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Hellenism. Studies on the Transmission of Greek Philosophy and Sciences dedicated to H.J. Drossaart Lulofs on his ninetieth birthday*, ed. by G. Endress and R. Kruk, Leiden, 29–41.
- D’Ancona, C., 2001, “Pseudo-Theology of Aristotle, Chapter I: Structure and Composition”, *Oriens*, 36, 78–112.
- D’Ancona, C., et al., 2003, *Plotino. La discesa dell’anima nei corpi (Enn. IV 8[6]. Plotiniana Arabica (pseudo-Teologia di Aristotele, capitoli 1 e 7; «Detti del Sapiente Greco»)*, a cura di C. D’Ancona, Il Poligrafo, Padova.
- , 2006, “The Topic of the ‘Harmony Between Plato and Aristotle’: Some Examples in Early Arabic Philosophy”, in A. Speer, L. Wegener (eds), *Wissen über Grenzen. Arabisches Wissen und lateinisches Mittelalter*, de Gruyter, Berlin, New York, 379–405.
- , 2008, “Avicenna and the Metaphysics: Reflections about a New Approach”, *International Journal of the Classical Tradition*, 15, 457–65.
- , 2011a, “Plotinus, Arabic”, in *EMPh*, 1030–38.
- , 2011b, “La Teologia neoplatonica di ‘Aristotele’ e gli inizi della filosofia arabo-musulmana”, in R. Goulet and U. Rudolph (eds.), *Entre Orient et Occident. la philosophie et la science gréco-romaines dans le monde arabe*, 57 *Entretiens sur l’Antiquité Classique*, Fondation Hardt, Vandoeuvres – Genève, 135–90.
- , 2011c, “Porphyry, Arabic”, in *EMPh*, 1056–62.
- , 2011d, “Translations from Greek into Arabic”, in *EMPh*, 1318–33.
- , 2016a, “Greek into Arabic”, in *The Encyclopaedia of Islam Three*, Brill, Leiden-Boston, 116–34.
- , 2016b, “Emanation”, in *The Encyclopaedia of Islam Three*, Brill, Leiden-Boston, 81–90.
- , 2017, “The Theology Attributed to Aristotle: Sources, Structure, Influence”, in Kh. El-Rouayheb, S. Schmidtke (eds.), *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 8–29.
- D’Ancona, C. and R.C. Taylor, 2003, “Le Liber de Causis”, in *DPhA Suppl.*, 599–647.

- Danish Pazuh, M.N.T., 1978, *Mantiq Ibn al-Muqaffa*, Anjuman-i Shahanshahi Falsafah-i Tihiran, Tehran.
- Davidson, H.A., 1979, "The Principle that a finite body can contain only a finite power", in S. Stein and R. Loewe (eds.), *Studies in Jewish Religious and Intellectual History presented to Alexander Altmann*, The University of Alabama Press, Alabama, 75–92.
- , 1987, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, Oxford University Press, New York, Oxford.
- De Smet D., 1998, *Empedocles Arabus. Une lecture néoplatonicienne tardive*. Koninklijke Academie voor Wetenschappen, letteren en Schone Kunsten van Belgie, Brussels.
- Dhanani A., 1994, *The Physical Theory of Kalam, Atoms, Space and Void in Basrian Mutazilite Cosmology*, Brill, Leiden.
- Di Branco M., 2012, "Un'istituzione sasanide? Il Bayt al-hikma e il movimento di traduzione", *Studia graeco-arabica*, 2, 255–63.
- Di Martino, C., 2003, "Parva naturalia. Tradition arabe", in *DPhA Suppl.*, 375–78.
- Dieterici, F., 1882, *Die sogenannte Theologie des Aristoteles aus arabischen Handschriften zum ersten Mal herausgegeben*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig (repr. Rodopi, Amsterdam 1965).
- Drossaart-Lulofs, H.-J., 1965, *Nicolaus Damascenus on the Philosophy of Aristotle. Fragments from the first five books translated from the Syriac with an introduction and the commentary*, Brill, Leiden (repr. 1969).
- Drossaart Lulofs, H.-J. and E.L.J. Poortman, 1989, *Nicolaus Damascenus De Plantis. Five Translations*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- Dunlop, D.M., 1959, "The translations of al-Bitriq and Yahya (Yuhanna) b. al-Bitriq", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1959, 140–50.
- , 1982, "The Arabic tradition of the *Summa Alexandrinorum*", *Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 49, 253–63.
- El-Rouayheb Kh., 2011, "Logic in the Arabic and Islamic World", in *EMPh*, 686–92.
- Elamrani Jamal, 1989, "Organon. Tradition syriaque et arabe. Les Catégories", in *DPhA*, I, 507–13.
- , 2003, "De Anima. Tradition arabe", in *DPhA Suppl.*, 346–58.
- Endress, G., 1966, *Die arabischen Übersetzungen von Aristoteles' Schrift De Caelo*, Inaugural-Dissertation, Bildstelle der J. W. Goethe Universität, Frankfurt a. M.
- , 1973, *Proclus Arabus. Zwanzig Abschnitte aus der Institutio Theologica in arabischer Übersetzung*, Imprimerie Catholique, Wiesbaden-Beirut.
- , 1977, *The Works of Yahya ibn 'Adi. An Analytical Inventory*, Reichert, Wiesbaden.

- , 1986, “Grammatik und Logik. Arabische Philologie und griechische Philosophie im Widerstreit”, in *Sprachphilosophie in Antike und Mittelalter*, hsg. von B. Mojsisch, Amsterdam, 163–299.
- , 1987, “Die wissenschaftliche Literatur”, in *Grundriss der Arabischen Philologie. II. Literaturwissenschaft*, hrsg. von H. Gätje, Reichert, Wiesbaden, 400–530.
- , 1990, “The Defense of Reason. The Plea for Philosophy in the Religious Community”, *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 6, 1–49.
- , 1991, *Matta ibn Yunus*, in *EI2 VI*, 844–46.
- , 1992, “Die wissenschaftliche Literatur”, in *Grundriss der Arabischen Philologie. III. Supplement*, hrsg. von W. Fischer, Reichert, Wiesbaden, 3–152.
- , 1994, “Al-Kindi über die Wiedererinnerung der Seele. Arabischer Platonismus und die Legitimation der Wissenschaften im Islam”, *Oriens*, 34, 174–221.
- , 1995a, “Averroes’ *De caelo*. Ibn Rushd’s Cosmology in his commentaries on Aristotle’s *On the Heavens*”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 5, 9–49.
- , 1995b, “Sa’id b. Ya’qub al-Dimashqi”, in *EI2 VIII*, 858–59.
- , 1997a, “The Circle of al-Kindi. Early Arabic Translations from the Greek and the Rise of Islamic Philosophy”, in *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Hellenism. Studies on the Transmission of Greek Philosophy and Sciences dedicated to H.J. Drossaart Lulofs on his ninetieth birthday*, ed. by G. Endress and R. Kruk, CNWS Research, Leiden, 43–76.
- , 1997b, “L’Aristote Arabe. Réception, autorité et transformation du Premier Maître”, *Medioevo. Rivista di storia della filosofia medievale*, 23, 1–42.
- , 1998, “Le projet d’Averroès: constitution, réception et édition du corpus des œuvres d’Ibn Rushd”, in G. Endress, J. A. Aertsen (eds), *Averroes and the Aristotelian Tradition. Sources, Constitution and Reception of the Philosophy of Ibn Rushd (1126–1198)*. *Proceedings of the Fourth Symposium Averroicum (Cologne, 1996)*, Brill, Leiden, Boston, Köln.
- , 2002, “Alexander Arabus on the First Cause. Aristotle’s First Mover in an Arabic Treatise attributed to Alexander of Aphrodisias”, in C. D’Ancona, G. Serra (eds.), *Aristotele e Alessandro di Afrodisia nella tradizione araba*, Il Poligrafo, Padova, 19–74.
- , 2004, “If God will grant me life. Averroes the Philosopher: Studies on the History of His Development”, *Documenti e Studi sulla tradizione filosofica medievale*, 15, 227–53.
- , 2006, “Organizing Scientific Knowledge: Intellectual Traditions and Encyclopaedias of the Rational Sciences in Arabic Islamic Hellenism”, in G. Endress (ed.), *Organizing Knowledge. Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, Brill, Leiden, 103–33.
- , 2007, “Building the Library of Arabic Philosophy. Platonism and Aristotelianism in the Sources of al-Kindi”, in C. D’Ancona (ed.), *The Libraries of the Neoplatonists. Proceedings of the Meeting of the European Science Foundation Network “Late Antiquity and Arabic Thought”*, Brill, Leiden, 319–50.

- , 2012, “Proclus de Lycie. Oeuvres transmises par la tradition arabe”, in DPhA, Vb, 1657–74.
- , 2012a, “Platonizing Aristotle. The Concept of ‘Spiritual’ (ruhani) as a Keyword of the Neoplatonic Strand in Early Arabic Aristotelianism”, *Studia graeco-arabica*, 2, 265–79.
- , 2012b, “Höfische Stil und wissenschaftliche Rhetorik. Al-Kindi als Epistolograph”, in F. Opwis & D. Reisman (eds.), *Islamic Philosophy, Science, Culture, and Religion. Studies in Honor of Dimitri Gutas*, Brill, Leiden-Boston, 289–306.
- , 2014, “Platonic Ethics and the Aristotelian Encyclopaedia. The Arabic Aristotle and his Readers in Court and Chancellery”, in E. Coda, C. Martini Bonadeo (eds.), *De l’Antiquité tardive au Moyen Age. Études de logique aristotélicienne et de philosophie grecque, syriaque, arabe et latine offertes à Henri Hugonnard-Roche*, Vrin, Paris, 465–89.
- , 2015, “Theology as a Rational Science: Aristotelian Philosophy, the Christian Trinity and Islamic Monotheism in the thought of Yahya ibn ‘Adi”, in D. Janos (ed.), *Ideas in Motion in Baghdad and Beyond: Philosophical and Theological Exchanges Between Christians and Muslims in the Third/Ninth and Fourth/Tenth Centuries*, Brill, Leiden, 221–52.
- and P. Adamson, “Abu Yusuf al-Kindi”, in U. Rudolph, R. Würsch (eds.), 2012, *Philosophie in der islamischen Welt. Band I. 8.-10. Jahrhundert*, Schwabe, Basel, 92–147.
- Fazzo, S., 2003, “Alexandros d’Aphrodisias. Supplément”, in DPhA Suppl., 64–70.
- Fazzo, S. and H. Wiesner, 1993, “Alexander of Aphrodisias in the Kindi circle and in al-Kindi’s cosmology” *Arabic Sciences and Philosophy*, 3, 119–53.
- Ferrari, C., 2006, *Der Kategorienkommentar von Abu l-Faraj ‘Abdallah ibn at-Tayyib. Text und Untersuchungen*, Brill, Leiden, Boston.
- Filius, L.S., 2003, “La tradition orientale des Problemata Physica”, in DPhA, Suppl., 593–98.
- Finnegan, J., 1956, “Texte arabe du Περὶ τοῦ d’Alexandre d’Aphrodise”, *Mélanges de l’Université Saint-Joseph*, 33, 157–202.
- Fiori E., 2011, “Translations from Greek into Syriac”, in EMPh, 1333–5.
- Frank R. M., 1958, “Some Fragments of Ishaq’s Translation of the *De Anima*”, *Cahiers de Byrsa*, 8 (1958–9), 231–51, repr. in D. Gutas (ed.), *Philosophy, Theology and Mysticism in Medieval Islam. Texts and Studies on the Development and History of Kalam*, vol. 1, Ashgate: Aldershot & Burlington 2006.
- , 1979, “Kalam and Philosophy, a perspective from one problem”, in P. Morewedge (ed.), *Islamic Philosophical Theology*, SUNY Press, Albany, 71–95.
- , 1992, “The Science of Kalam”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 2, 7–37.
- Freudenthal G., 2005, “L’Introduction arithmétique de Nicomaque de Gêrèce dans les traditions syriaque, arabe et hébraïque”, in DPhA, IV, 690–94.
- Freudenthal, J., 1885, *Die durch Averroes erhaltenen Fragmente Alexanders zur Metaphysik des Aristoteles untersucht und übersetzt von J. F. mit Beiträgen zur Erläuterung des arabischen Textes von S. Fränkel*, Berlin.

- Furlani, G., 1916, “Frammenti di una versione siriana del commento di pseudo-Olimpodoro alle Categorie d’Aristotele”, *Rivista degli Studi Orientali*, 7, 131–63.
- , 1921–22, “Sull’introduzione di Atanasio di Baladh alla logica e sillogistica aristotelica”, *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere e Arti*, 81, 2, 635–44.
- , 1922a, “Uno scolio d’Eusebio d’Alessandria alle Categorie d’Aristotele in versione siriana”, *Rivista Trimestrale di Studi Filosofici e Religiosi*, 3(1), 1–14.
- , 1922b, “Sul trattato di Sergio di Resh’ayna circa le categorie”, *Rivista Trimestrale di Studi Filosofici e Religiosi*, 3(2), 3–22.
- , 1922c, “Una risalah di al-Kindi sull’anima”, *Rivista Trimestrale di Studi Filosofici e Religiosi*, 3, 50–63.
- , 1923a, “La versione e il commento di Giorgio delle Nazioni all’Organo aristotelico”, *Studi Italiani di Filologia Classica*, 3, 305–33.
- , 1923b, “Il trattato di Sergio di Resh’ayna sull’universo” *Rivista Trimestrale di Studi Filosofici e Religiosi*, 4, 1, 135–72.
- , 1928, “L’Encheiridion di Giacomo d’Edessa nel testo siriano”, *Rendiconti della Regia Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze Morali, Storiche, Filologiche*, serie VI, 4, 222–49.
- , 1933, “Le Categorie e gli Ermeneutici di Aristotele nella versione siriana di Giorgio delle Nazioni”, *Atti della Regia Accademia Nazionale dei Lincei. Memorie della Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, serie VI, 5.1, 1–68.
- Gabrieli, G., 1912, “Nota bio-bibliografica su Qusta ibn Luqa”, *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, serie V, 21, 341–82.
- Gabrieli, F., 1924, “Hunayn ibn Ishaq”, *Isis*, 6, 282–92.
- , 1932, “L’opera di Ibn al-Muqaffa’ ”, *Rivista degli Studi Orientali*, 13, 197–247.
- Gannagé, E., 2005, *Alexander of Aphrodisias. On Aristotle On Coming-to-Be and Perishing*, Duckworth, London.
- , 2012, “Philopon (Jean –). Tradition arabe”, in *DPhA*, Va, 503–63.
- Gätje, 1971, *Studien zur Überlieferung der aristotelischen Psychologie im Islam*, C. Winter, Heidelberg.
- Genequand, Ch., 1984, “Quelques aspects de l’idée de nature, d’Aristote à al- Ghazâlî,” *Revue de théologie et de philosophie*, 116: 105–29.
- , 1987–88, “Platonism and Hermetism in al-Kindi’s *Fi al-nafs*”, *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 4, 1–18.
- , 2001, *Alexander of Aphrodisias On the Cosmos*, Brill, Leiden, Boston, Köln.
- , 2011, “Alexander of Aphrodisias and Arabic Aristotelianism”, in *EMPh*, 60–62.
- , 2017, *Alexandre d’Aphrodise. Les Principes du Tout selon la doctrine d’Aristote*. Introduction, texte arabe, traduction et commentaire, Vrin, Paris.

Geoffroy, M., 2002, “La tradition arabe du Περὶ τοῦ d’Alexandre d’Aphrodise et les origines de la théorie farabienne des quatre degrés de l’intellect”, in C. D’Ancona - G. Serra (eds), *Aristotele e Alessandro di Afrodisia nella tradizione araba*, Il Poligrafo, Padova, 191–231.

—, 2011, “Aristotle, Arabic”, in *EMPh*, 105–16.

Georr, Kh., 1948, *Les Catégories d’Aristote dans leurs versions syro-arabes. Édition de textes précédée d’une étude historique et critique et suivie d’un vocabulaire technique*, Institut Français de Damas, Beyrouth.

Giannakis, E., 1993, “The Structure of Abu l-Husayn al-Basri’s Copy of Aristotle’s Physics”, *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, 8, 251–58.

—, 1995–96, “Fragments from Alexander’s Lost Commentary on Aristotle’s Physics”, *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, 10, 157–185.

—, 2002–3, “The Quotations from John Philoponus’ *De Aeternitate mundi contra Proclum* in al-Biruni’s *India*”, *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, 15, 185–95.

—, 2011, “Philoponus, Arabic”, in *EMPh*, 975–8.

Ghorab A. A., 1972, “The Greek Commentators on Aristotle quoted in al-‘Amiri’s *as-Sa‘ada wa-l-is‘ad*”, in S. M. Stern, A. Hourani, and V. Brown (eds.), *Islamic Philosophy and the Classical Tradition. Essays presented by his friends and pupils to Richard Walzer*, Cassirer, Oxford, 77–88.

Goulet-Aouad, 1989, “Alexandros d’Aphrodisias”, in *DPhA*, I, 125–39.

Griffel F., 2011, “Kalam”, in *EMPh*, 665–72.

Grignaschi, M., 1965–66, “Les *Rasa’il Aristatalisa ‘ala-l-Iskandar* de Salim Abu-l-‘Ala’ et l’activité culturelle à l’époque omayyade”, *Bulletin d’Études Orientales*, 19, 7–83.

—, 1967, “Le roman épistolaire classique conservé dans la version arabe de Salim Abu-l-‘Ala’”, *Le Muséon*, 80, 211–64.

—, 1976, “L’origine et les métamorphoses du *Sirr al-asrar*”, *Archives d’Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 43, 7–112.

Gutas, 1975, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation. A Study of Graeco-Arabic Gnomologia*, American Oriental Society, New Haven.

—, 1981, “Classical Arabic Wisdom Literature: Nature and Scope”, *Journal of the American Oriental Society*, 101, 49–86.

—, 1983, “Paul the Persian on the Classification of the Parts of Aristotle’s Philosophy: a Milestone between Alexandria and Bagdad”, *Der Islam*, 60, 231–67.

—, 1985, “The Life, Works and Sayings of Theophrastus in the Arabic Tradition”, in W. W. Fortenbaugh, P. M. Huby, and A. A. Long (eds.), *Theophrastus of Eresus. On his Life and Work*, Transaction Books, New Brunswick – Oxford, 63–102.

—, 1988a, “Plato’s Symposium in the Arabic tradition”, *Oriens*, 31, 36–60.

- , 1988b, *Avicenna and the Aristotelian Tradition. Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*, Brill, Leiden – New York – Kobenhavn – Koeln.
- , 1992, *Theophrastus of Eresus: sources for his life, writings thought and influence*, ed. and transl. by W. W. Fortenbaugh, P. M. Huby, R. W. Sharples (Greek and Latin) and D. Gutas (Arabic), Brill, Leiden.
- , 1994, *Pre-Plotinian Philosophy in Arabic (other than Platonism and Aristotelianism) A Review of the Sources*, in W. Haase and H. Temporini (eds.), *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II 36.7, de Gruyter, Berlin – New York, 4939–73.
- , 1998, *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th / 8th-10th centuries)*, Routledge, London.
- , 1999, "Averroes on Theophrastus through Themistius", in G. Endress and J. Aertsen (eds.), *Averroes and the Aristotelian Tradition. Sources, Constitution and Reception of the Philosophy of Ibn Rushd (1126–1198)*, *Proceedings of the Fourth Symposium Averroicum*, Brill, Leiden, 125–44.
- , 2000, "Avicenna's Eastern ('Oriental') Philosophy. Nature, Contents, Transmission", *Arabic Sciences and Philosophy*, 10, 159–80.
- , 2005, "The Logic of Theology (kalam) in Avicenna", in D. Perler, U. Rudolph (eds.), *Logik und Theologie. Das Organon im arabischen und im lateinischen Mittelalter*, Brill, Leiden, Boston, 59–72.
- , 2006, "The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism", in G. Endress (ed.), *Organizing Knowledge. Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, Brill, Leiden, 91–101.
- , 2009, "On Graeco-Arabic Epistolary Novels", *Middle Eastern Literatures*, 12, 59–70.
- , 2010, *Theophrastus On First Principles (known as Metaphysics). Greek Text and Medieval Arabic Translation*, edited and translated with Introduction, Commentaries and Glossaries, as well as the Medieval Latin Translation, and with an excursus on Graeco-Arabic editorial technique, Brill: Leiden & Boston.
- , 2012, "Platon. Tradition arabe", in *DPhA*, Va, 845–63.
- Gyekye K., 1979, *Arabic Logic. Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge*, SUNY Press, Albany.
- Haddad, R., 1974, "Hunayn ibn Ishaq apologiste chrétien", *Arabica*, 21, 292–302.
- Hadot, I., 1991, "The role of the commentaries on Aristotle in the teaching of philosophy according to the Prefaces of the Neoplatonic commentaries on the Categories", *Oxford Studies in Ancient Philosophy, Supplementary Volume: Aristotle and the Later Tradition*, ed. by H.-J. Blumenthal and H. Robinson, 175–89.
- Hansberger, R. E., 2014, "The Arabic Adaptation of the *Parva Naturalia* (*Kitab al-hiss wa-l-mahsus*)", *Studia graeco-arabica*, 4, 301–14.
- , forthcoming, *The Transmission of Aristotle's Parva Naturalia in Arabic*.

- Hasnaoui, A., 1994, “Alexandre d’Aphrodise vs Jean Philopon: notes sur quelques traités d’Alexandre ‘perdus’ en grec, conservés en arabe”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 4, 53–109.
- , 1996, “Un élève d’Abu Bishr Matta ibn Yunus: Abu ‘;Amr al-Tabari”, *Bulletin d’Études Orientales*, 48, 25–34.
- , 2007, “Boèce, Averroès et Abu al-Barakat al-Bagdadi, témoins des écrits de Thémistius sur les Topiques d’Aristote”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 17, 203–65.
- Hugonnard-Roche, H., 1989, “L’Organon. Tradition syriaque et arabe”, in *DPhA*, I, 502–28.
- , 1993, “Remarques sur la tradition arabe de l’Organon d’après le manuscrit Paris, Bibliothèque Nationale, ar. 2346”, in Ch. Burnett (ed.), *Glosses and Commentaries on Aristotelian Logical Texts. The Syriac, Arabic and Medieval Latin Traditions*, The Warburg Institute, London, 19–28.
- , 1999, “Averroès et la tradition des Seconds Analytiques”, in G. Endress and J. Aertsen (eds.), *Averroes and the Aristotelian Tradition. Sources, Constitution and Reception of the Philosophy of Ibn Rushd (1126–1198)*, Proceedings of the Fourth Symposium Averroicum, Brill, Leiden, 172–87.
- , 2001, “La tradizione della logica aristotelica”, in *Storia della scienza*, vol. IV, sez. I. La scienza siriana. Coordinamento scientifico di J. Teixidor, collaborazione di R. Contini, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 16–26.
- , 2003a, “De caelo. Tradition syriaque et arabe”, in *DPhA*, Suppl., 283–94.
- , 2003b, “Pseudo-Aristote, De plantis”, in *DPhA*, Suppl., 499–505.
- , 2003c, “La Poétique. Tradition syriaque et arabe”, in *DPhA*, Suppl., 208–18.
- , 2004, *La logique d’Aristote du grec au syriaque. Études sur la transmission des textes de l’Organon et leur interprétation philosophique*, Vrin, Paris.
- , 2009, “La tradition gréco-syriaque des commentaires d’Aristote”, in V. Calzolari and J. Barnes (eds.), *L’oeuvre de David l’Invincible et la transmission de la philosophie grecque dans la tradition armé et syriaque*, Brill, Leiden-Boston, 153–77.
- , 2010, “Platon syriaque”, in M.A. Amir-Moezzi, J.D. Dubois, J. Jullien, F. Jullien (eds.), *Pensée grecque et sagesse d’Orient. Hommage à Michel Tardieu*, Brepols, Turnhout, 307–22.
- , 2011, “Le mouvement des traductions syriaques: arrière-plan historique et sociologique”, in R. Goulet and U. Rudolph (eds.), *Entre Orient et Occident. La philosophie et la science gréco-romaines dans le monde arabe*, 57 *Entretiens sur l’Antiquité Classique*, Fondation Hardt, Vandoeuvers – Genève, 45–77.
- , 2012, “Porphyre de Tyr. III. Survie orientale”, in *DPhA*, Vb, 1447–68.
- , 2012a, “Le commentaire syriaque de Probus sur l’Isagoge de Porphyre. Une étude préliminaire”, *Studia graeco-arabica*, 2, 227–43.

—, 2013, “Sur la lecture tardo-antique du *Peri Hermeneias* d’Aristote: Paule le Perse et la tradition d’Ammonius. Edition du texte syriaque, trad. fr. et commentaire de l’Elucidation du *Peri Hermeneias* de Paul le Perse”, *Studia graeco-arabica*, 3, 37–104.

—, 2014, “La question de l’âme dans la tradition philosophique syriaque (VIe-IXe siècle”, *Studia graeco-arabica*, 4, 17–64.

Ivry, A., 1974, *Al-Kindi’s Metaphysics. A Translation of Ya‘qub ibn Ishaq al-Kindi’s Treatise ‘On First Philosophy’ (fi al-Falsafah al-Ula)*, with Introduction and Commentary, SUNY Press, Albany.

—, 2001, “The Arabic text of Aristotle’s *De Anima* and its translator”, *Oriens*, 36, 59–77.

Jambet Ch., 2011, *Qu’est-ce que la philosophie islamique?*, Gallimard, Paris.

King, D., 2010, *The Earliest Syriac Translation of Aristotle’s Categories. Text Translation and Commentary*, Brill, Leiden.

Klein-Franke, F., 1973, “Zur Überlieferung der platonischen Schriften im Islam”, *Israel Oriental Studies*, 3, 120–39.

Kellermann-Rost, M., 1965, *Ein pseudoaristotelischer Traktat über die Tugend. Edition und Übersetzung der arabischen Fassungen des Abu Qurra und des Ibn at-Tayyib*, Diss. Erlangen.

Kraemer, Joel L., 1965, “A Lost passage from Philoponus *Contra Aristotelem* in Arabic translation (Simpl. *De caelo*, I, 3, 270b5–11)”, *Journal of the American Oriental Society*, 75, 318–27.

—, 1992, *Humanism in the Renaissance of Islam. The Cultural Revival during the Buyid Age*, Brill, Leiden – New York, Köln.

Kraus, P., 1934, “Zu Ibn al-Muqaffa”, *Rivista degli Studi Orientali*, 14, 1–20 (repr. in *Alchemie, Ketzerei, Apokryphen im frühen Islam. Gesammelte Aufsätze hrsg. u. eingeleitet von R. Brague*, Olms, Hildesheim, Zürich, New York 1994).

Kraus, P. and R. Walzer, 1951, *Galenii Compendium Timaei Platonis aliorumque dialogorum synopsis quae extant fragmenta ediderunt P. Kraus et R. Walzer*, Warburg Institute, London 1943 (Kraus Reprint, Nendeln 1973).

Kruk, R., 1979, *The Arabic Version of Aristotle’s Parts of Animals: book XI–XIV of the Kitab al-Hayawan*, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, Amsterdam-Oxford.

—, 2003, “La zoologie aristotélicienne. Tradition arabe”, in *DPhA, Suppl.*, 329–34.

Kukkonen, T., 2011, “Theology versus Philosophy in the Arab World”, in *EMPh*, 1270–76.

Lameer, P., 1994, *Al-Farabi and Aristotelian Syllogistics. Greek Theory and Islamic Practice*, Brill, Leiden, New York, Köln.

Lettinck, P., 1994, *Aristotle’s Physics and its Reception in the Arabic World, with an edition of the unpublished parts of Ibn Bajja’s Commentary on the Physics*, Brill, Leiden, New York – Köln.

—, 2002, “Aristotle’s ‘Physical’ Works in the Arabic World,” *Medioevo. Rivista di storia della filosofia medievale*, 27, 22–52.

- Livingston, J.W., 1981, "Qusta ibn Luqa's Psycho-Physiological Treatise On the Difference Between the Soul and the Spirit", *Scripta mediterranea*, 2, 53–77.
- Lyons, M.C., 1973, *An Arabic Translation of Themistius' Commentary on Aristotle's De Anima*, Cassirer, Oxford.
- , 1982, *Aristotle's Ars Rhetorica. The Arabic version*, Pembroke Arabic Texts, Cambridge.
- Mahdi, M., 1967, "Alfarabi against Philoponus", *Journal of Near Eastern Studies*, 26, 233–60.
- , 1972, "The Arabic Text of Alfarabi's Against John the Grammarian", in *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, ed. by Sami A. Hanna, Brill, Leiden, 268–84.
- Manzalaoui, M., 1974, "The pseudo-Aristotelian Kitab Sirr al-asrar. Facts and Problems", *Oriens*, 23–24 (1970–71), 147–257.
- Maróth, M., 2006, *The Correspondence between Aristotle and Alexander the Great. An anonymous Greek novel in letters in Arabic translation*, The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, Piliscsaba.
- Martin, A., 1989, "La Métaphysique. Tradition syriaque et arabe", in *DPhA*, I, 538–34.
- Martini Bonadeo, C., 2003, "La Métaphysique. Tradition syriaque et arabe. Mise à jour bibliographique", in *DPhA Suppl.*, 259–64.
- , 2004, "Ὡς ἐρώμενον. Alcune interpretazioni di *Metaph. A 7*", in V. Celluprica, R. Chiaradonna, and C. D'Ancona (eds.), *Aristotele e i suoi esegeti neoplatonici. Logica e ontologia nelle interpretazioni greche e arabe*, Bibliopolis, Napoli, 213–43.
- , 2011a, "Abu Bishr Matta ibn Yunus", in *EMPh*, 13–14.
- , 2011b, "Ibn al-Samh", in *EMPh*, 514.
- , 2011c, "Ibn Suwar (Ibn Khammar)", in *EMPh*, 527–28.
- , 2011d, "Ibn Zura, Isa ibn ishaq", in *EMPh*, 536.
- , 2011e, "Yahya ibn Adi", in *EMPh*, 1420–23.
- Meyerhof, M., 1926a, "New Light on Hunayn ibn Ishaq and his period", *Isis*, 8, 685–724.
- , 1926b, "Les versions syriaques et arabes des écrits galéniques", *Byzantion* 3, 33–51.
- Minio-Paluello, L., 1951, "La tradizione semitico-latina dei Secondi Analitici", *Rivista di filosofia neoscolastica*, 43, 97–124 (reprint *Opuscula. The Latin Aristotle*, Hakkert, Amsterdam 1972, 127–54).
- Nasr, S.H., 1996a, "The Meaning and Concept of Philosophy in Islam", in S. H. Nasr, O. Leaman (eds), *History of Islamic Philosophy*, I–II, Routledge London, New York, 21–26.
- , 1996b, "The Qur'an and Hadith as Source and Inspiration of Islamic Philosophy", *ibid.*, 27–39.

- Peters, F.E., 1968, *Aristoteles Arabus. The Oriental Translations and Commentaries on the Aristotelian corpus*, Brill, Leiden.
- Pines, S., 1937, *Beiträge zur islamischen Atomenlehre*, Heine, Berlin 1936 (reprint Garland, New York 1987); English trans. *Studies in Islamic Atomism*, The Magnes Press, Jerusalem 1997.
- , 1952, “La ‘Philosophie orientale’ d’Avicenne et sa polémique contre les Bagdadiens”, *Archives d’Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 19, 1–37.
- , 1972, “An Arabic Summary of a lost work of John Philoponus”, *Israel Oriental Studies*, 2, 294–326 (repr. in *The Collected Works of Shlomo Pines*, II, 320–52).
- , 1986, “The spiritual force permeating the cosmos according to a passage in the *Treatise On the Principles of the All*, ascribed to Alexander of Aphrodisias”, in *The Collected Works of Shlomo Pines* II, 252–55.
- , 1987, “Some distinctive metaphysical conceptions in Themistius’ commentary on Book Lambda and their place in the history of philosophy”, in J. Wiesner (ed.) *Aristoteles. Werk und Wirkung*, II, de Gruyter, Berlin - New York, 177–204 (repr. in *The Collected Works of Shlomo Pines*, III, 267–94).
- Platti, E., 1983, *Yahya ibn ‘Adi, théologien chrétien et philosophe arabe*, *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Leuven.
- Possekel, U., 1998, “Der ‘Rat der Theano’. Eine pythagoreische Spruchsammlung in syrischer Übersetzung”, *Le Muséon*, 111, 3–76.
- Puig Montada, J., 2011, “Natural Philosophy, Arabic”, in *EMPh*, 849–58.
- Rashed, M., 2003, “De generatione et corruptione. Tradition arabe”, in *DPhA Suppl.*, 304–14.
- , 2015, *Al-Hasan ibn Musa al-Nawbahti, Commentary on Aristotle De Generatione et corruptione*, Edition, translation and commentary, De Gruyter, Berlin.
- Rashed, R. and J. Jolivet, 1999, *Œuvres philosophiques et scientifiques d’al-Kindi, vol. II. Métaphysique et cosmologie*. Brill, Leiden-Boston-Köln.
- Raven, W., 2003, “De Mundo. Tradition syriaque et arabe”, in *DPhA, Suppl.*, 481–83.
- Reisman, D.C., 2004, “Plato’s Republic in Arabic. A newly discovered passage”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 263–300.
- , 2005, “Al-Farabi and the philosophical curriculum”, in P. Adamson and R. C. Taylor (eds.), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 52–71.
- , 2011, “Thabit ibn Qurra”, in *EMPh*, 1258–59.
- Reisman, D. C. and A. Bertolacci, 2009, *Thabit ibn Qurra’s ‘Concise Exposition of Aristotle’s Metaphysics’: Text, Translation, and Commentary*, in R. Rashedd (ed.), *Thabit ibn Qurra. Science and Philosophy in ninth-century Baghdad*, De Gruyter, Berlin – New York, 715–76.

- Rosenthal, F., 1937, "Arabische Nachrichten über Zenon den Eleaten", *Orientalia*, 6, 21–67 (repr. in *Greek Philosophy in the Arab World. A Collection of Essays*, Variorum, Aldershot 1990).
- , 1940, "On the Knowledge of Plato's Philosophy in the Islamic World", *Islamic Culture*, 14, 387–422.
- , 1941, "Some Pythagorean documents transmitted in Arabic", *Orientalia*, 10, 104–115; 383–395.
- , 1970, *Knowledge Triumphant. The Concept of Knowledge in Medieval Islam*, Brill, Leiden.
- , 1974, "Plotinus in Islam: the Power of Anonymity", in *Plotino e il Neoplatonismo in Oriente e in Occidente. Atti del convegno internazionale Roma, 5–9 ottobre 1970*, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma (*Problemi attuali di scienza e di cultura*, 198), 437–46.
- , 1975, *The Classical Heritage in Islam*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Rudolph, U., 1989, *Die Doxographie des pseudo-Ammonius. Ein Beitrag zur neuplatonischen Überlieferung im Islam*, Steiner, Stuttgart.
- Ruland H.-J., 1978, "Die arabische Übersetzung der Schrift des Alexander von Aphrodisias über die Sinneswahrnehmung", *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse* 5, 159–225.
- Ryan, W.F. and C.B. Schmitt (eds.), (1982) *Pseudo-Aristotle, The Secret of Secrets. Sources and Influences*. The Warburg Institute, London.
- Sabra, A., 2006, "Kalam Atomism as an alternative philosophy to Hellenizing falsafa", in J. E. Montgomery (ed.), *Arabic theology, Arabic philosophy. From the many to the one. Essays in celebration of Richard M. Frank*, Peeters, Leuven, 199–271.
- Samir Kh., 1986, "Les versions arabes de Nemésios de Homs", in M. Pavan and U. Cozzoli (eds.), *L'eredità classica nelle lingue orientali*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 99–151.
- Schmidt, E.A.– M. Ullmann, *Aristoteles in Fes. Zum Wert der arabischen Überlieferung der Nikomachischen Ethik für die Kritik des griechischen Textes*, Heidelberg 2012.
- Schmidtke, S. 2016, (ed.) *The Oxford Handbook of Islamic Theology*, Oxford University Press, Oxford.
- Schoonheim, P.L., 2000, *Aristotle's Meteorology in the Arabico-Latin Tradition*, Brill, Leiden.
- , 2003, "Météorologiques. Tradition syriaque, arabe et latine", in *DPhA, Suppl.*, 324–28.
- Schrier, O.J., 1997, "The Syriac and Arabic Versions of Aristotle's Poetics", in *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Hellenism. Studies on the Transmission of Greek Philosophy and Sciences dedicated to H.J. Drossaart Lulofs on his ninetieth birthday*, ed. by G. Endress and R. Kruk, CNWS Research, Leiden, 259–78.

- Serra, G., 1973, “Note sulla traduzione arabo-latina del *De Generatione et corruptione* di Aristotele”, *Giornale Critico della Filosofia Italiana*, 52, 383–427.
- , 1997, “La traduzione araba del *De Generatione et corruptione* di Aristotele citata nel *Kitab al-Tasrif* attribuito a Jabir”, *Medioevo. Rivista di storia della filosofia medievale*, 23, 191–288.
- Stern, S. M., 1956, “Ibn al-Samh”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 31–44.
- Strohmaier, G., 1990, “Hunayn ibn Ishaq al-Ibadi”, in *EI2*, III, 578.
- Thillet, P., 2003, *Alexandre d’Aphrodise. Traité de la providence, Περὶ προνοίας*, version arabe de Abu Bishr Matta ibn Yunus, introduction édition et traduction de P. Thillet, Verdier, Paris.
- Thomann, J., 2003, “La tradition arabe de la Physiognomonie d’Aristote”, in *DPhA Suppl.*, 496–98.
- Tkatsch, J., 1928–32, *Die arabische Übersetzung der Poetik des Aristoteles und die Grundlage der Kritik des griechischen Textes*, Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien – Leipzig.
- Troupeau, G., 1984, “Un épitomé arabe du *De contingentia mundi* de Jean Philopon”, in É. Lucchesi and H. D. Saffrey (eds.), *Mémorial André-Jean Festugière. Antiquité païenne et chrétienne*, Genève, 77–88.
- Troupeau, G., Dagher, J., Miquel, A., 2011, *Qusta ibn Luqa al-Ba’labakki, Epître sur la différence entre l’esprit et l’âme*, Geuthner, Paris.
- Ullmann, M., 2011–12, *Die Nikomachische Ethik des Aristoteles in arabischer Übersetzung*, I–II, Wiesbaden.
- Vallat, Ph., 2011, “Alexandrian Tradition into Arabic: Philosophy”, in *EMPh*, 66–73.
- van Ess, J., 1966, “Über einige neue Fragmente des Alexander von Aphrodisias und des Proklos in arabischer Übersetzung”, *Der Islam*, 42, 48–68.
- , 1976, “Disputationspraxis in der islamischen Theologie. Eine vorläufige Skizze”, *Revue des Etudes Islamiques*, 44, 23–60.
- , 1991–97, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*, I–VI, De Gruyter, Berlin.
- Wakelnig, E., 2006, *Feder, Tafel, Mensch. Al-‘Amiri’s Kitab al-Fusul fi l-ma‘alim al-ilahiyya und die arabische Proklos-Rezeption im 10. Jh.*, Brill: Leiden & Boston.
- , 2011, “Proclus, Arabic”, in *EMPh*, 1078–81.
- , 2012, “The Other Arabic Version of Proclus’ *De aeternitate mundi*. The surviving first eight arguments”, *Oriens*, 40, 51–95.
- , 2014, *A Philosophy Reader from the Circle of Miskawayh* edited and translated, Cambridge University Press, Cambridge.

- Walzer, R., 1937, “Un frammento nuovo di Aristotele”, *Studi Italiani di Filologia Classica*, 14, 127–37 (repr. in *Greek into Arabic. Essays on Islamic Philosophy*, Cassirer, Oxford 1963, 38–47).
- , 1950, “The Rise of Islamic Philosophy”, *Oriens*, 3, 1–19.
- , 1960, “Platonismus in der islamischen Philosophie (arabische Übersetzung aus dem griechischen)” in *Antike und Orient im Mittelalter. Miscellanea Mediaevalia* 1, de Gruyter, Berlin 1962, 179–95.
- , 1970, “L’*éveil de la philosophie islamique*”, *Revue des Études Islamiques*, 38, 7–42; 207–41.
- Watt, J., 2004, “Syriac translators and Greek Philosophy in Early Abbasid Iraq”, *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*, 4, 15–26.
- Watt, J., 2015, “The Syriac Aristotelian Tradition and the Syro-Arabic Baghdad Philosophers”, in D. Janos (ed.), *Ideas in Motion in Baghdad and beyond: philosophical and theological exchanges between Christians and Muslims in the third/ninth and fourth/tenth centuries*, Brill, Leiden, 7–43.
- Watt, J. and M. Aouad, 2003, “La Rhétorique. Tradition syriaque et arabe (compléments)”, in *DPhA, Suppl.*, 219–23.
- Wildberg, Ch., 1987, *Philoponus. Against Aristotle, on the Eternity of the World*. Cornell University Press, Ithaca.
- Wisnovsky R., 2003, *Avicenna’s Metaphysics in Context*, Cornell UP, Ithaca, New York.
- , 2012, “New Philosophical Texts of Yahya ibn ‘Adi: A Supplement to Endress’ Analytical Inventory”, in F. Opwis, D. Reisman (eds.), *Islamic Philosophy, Science, Culture, and Religion. Studies in Honor of Dimitri Gutas*, Brill: Leiden & Boston, 307–26.
- Wolfson H. A., 1976, *The Philosophy of the Kalam*, Harvard UP, Cambridge (MA).
- Zimmermann, F.W., 1981, *Al-Farabi’s Commentary and Short Treatise on Aristotle’s De Interpretatione*, Oxford University Press, Oxford.
- , 1986, “The Origins of the so-called Theology of Aristotle”, in J. Kraye, W. F. Ryan, and C.-B. Schmitt (eds.), *Pseudo-Aristotle in the Middle Ages. The Theology and Other Texts*, The Warburg Institute, London, 110–240.
- , 1987, “Philoponus’ Impetus Theory in the Arabic tradition”, in R. Sorabji (ed.), *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*, Duckworth, London, 121–9.
- , 1994, “Proclus Arabus Rides Again”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 4, 9–51.
- Zonta, M., 1991, “Nemesiana Syriaca: New Fragments from the missing Syriac version of the *De Natura hominis*”, *Journal of Semitic Studies*, 36, 223–58.
- , 2003, “Les Éthiques. Tradition syriaque et arabe”, in *DPhA, Suppl.*, 191–98.